

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет психології
Кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

Ма Юй Сян

«Стилі виховання дитини у міжнаціональних сім'ях»

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня

магістра соціальної роботи

Науковий керівник :
Доктор психологічних наук,
професор Чуйко Олена Василівна

Допустити до захисту в ЕК
Кафедра соціальної реабілітації
та соціальної педагогіки
Завідувачка кафедри соціальної реабілітації
та соціальної педагогіки

(підпис)

Київ – 2023

ПЛАН

Вступ	6
Розділ I. Теоретичні основи дослідження міжнаціональної сім'ї і стилів виховання.	
1.1. Феномен міжнаціональної сім'ї у наукових дослідженнях.....	10
1.2 Поняття «стиль виховання»: зміст, основні типи.....	22
1.3 Соціально-педагогічні технології супроводу міжнаціональних сімей і профілактики конфліктів щодо виховання дітей.....	32
<i>Висновки до розділу 1</i>	38
Розділ II. Емпіричне дослідження стилів виховання у міжнаціональній сім'ї.	
2.1. Опис методик і вибірки дослідження.....	40
2.2. Етичні аспекти проведення дослідження.....	46
2.3. Глосарій дослідження.....	47
<i>Висновки до розділу 2</i>	48
Розділ III. Особливості виховання дітей у міжнаціональній сім'ї: результати емпіричного дослідження.	
3.1. Аналіз результатів за методикою «Тест культурно-ціннісних орієнтацій Дж. Таусенда».....	49
3.2 Аналіз дослідження батьківського ставлення.....	54
3.3 Результати дослідження за методом незакінчених речень.....	62
3.4. Аналіз глибинного напівструктурованого інтерв'ю.....	68
<i>Висновки до розділу 3</i>	73
Висновки.....	75
Список першоджерел.....	78
Додатки.....	82

АНОТАЦІЯ

Дипломна робота присвячена вивченню стилів виховання дітей у міжнаціональній сім'ї.

Міжнаціональний шлюб є формою міжособистісних взаємовідносин чоловіка та жінки, які за громадянством належать до різних національних спільнот, що історично склалися у границях двох різних територіально-державних утворень. Ці відмінності роблять міжнаціональний шлюб складним явищем, при якому спосіб життя двох індивідів розподіляється на два суспільства. Істотний вплив на особливості функціонування міжнаціональної сім'ї здійснюють історичні традиції різних народів, їх етнокультурна близькість або відмінності, установки на міжнаціональне спілкування всередині сім'ї.

Виховання дітей в міжнаціональних сім'ях може нести ознаки деструктивного через незгодженість подружжям способів і прийомів виховання дитини, оскільки батьківський і материнський стилі можуть відрізнятися через належність батьків до різних соціокультурних середовищ.

Проведене емпіричне дослідження виявило особливості виховання дітей у міжнаціональних сім'ях, і, зокрема, переважання домінуючих стилів виховання дітей у китайсько-українських родинах. Виявлені позитивні і негативні аспекти виховних стилів. Зокрема, йдеться про абсолютне позитивне прийняття дитини в міжнаціональній сім'ї, й водночас, актуалізованими є протиріччя у виборі авторитарного/демократичного стилю, що характеризується відмінністю методів виховання та батьківських настанов.

Розкрито умови формування «узгодженого» стилю виховання у контексті соціально-педагогічного супроводу міжнаціональної сім'ї, якими є пошук компромісів, вміння вибудувувати діалог зі шлюбним партнером, вивчення

культури, традиції, особливостей виховання дитини в країні, представником якої шлюбний партнер.

Соціально-педагогічний супровід міжнаціональних сімей повинен здійснювати профілактику означених протиріч та застосовувати методи активного навчання у розвитку «узгодженого» стилю виховання дітей.

ABSTRACT

The thesis is devoted to the study of the styles of raising children in an international family.

An inter-ethnic marriage is a form of interpersonal relationship between a man and a woman who, by citizenship, belong to different national communities that have historically formed within the boundaries of two different territorial-state formations. These differences make interracial marriage a complex phenomenon in which the lifestyles of two individuals are divided into two societies. Historical traditions of different peoples, their ethno-cultural closeness or differences, attitudes towards international communication within the family have a significant influence on the peculiarities of the functioning of the international family.

Raising children in multinational families can be destructive due to the spouses' inconsistency in child-rearing methods and techniques, as parental and maternal styles may differ due to the parents' belonging to different socio-cultural environments.

The conducted empirical research revealed the peculiarities of raising children in multinational families, and the predominance of dominant styles of raising children in Chinese-Ukrainian families. Positive and negative aspects of educational tables are revealed. It is about the absolute positive acceptance of a child in an international family, and at the same time, the contradictions in the choice of

authoritarian/democratic style, characterized by differences in parenting methods and parental instructions, are actualized.

The conditions for the formation of a "coherent" style of upbringing in the context of socio-pedagogical support of an international family are revealed, which are the search for compromises, the ability to build a dialogue with a marriage partner, the study of culture, traditions, and the peculiarities of raising a child in the country of which the marriage partner is a representative.

Socio-pedagogical support of international families should prevent these contradictions and apply methods of active learning in the development of a "coherent" style of raising children.

Вступ

Актуальність проблеми. Сім'я – перший і найважливіший соціальний інститут, з яким дитина зберігає зв'язок усе своє життя. Вона складає систему соціальних відносин, заснованих, насамперед, на кривній спорідненості її членів, обумовлених спільністю їхнього побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. Сім'я формує і розвиває дитину, закладає інтелектуальні та емоційні основи особистості, здійснює настанови щодо вічних категорій добра і зла, правди і брехні, світла і тьми. Сім'я вводить дитину у світ цінностей, які визнаються і якими керується сім'я у своєму повсякденному житті. Сім'я включає дитину у систему соціальних зв'язків, відносин і соціальних ролей, що сприяє її соціалізації, входженню в соціокультурний простір суспільства, в якому вона живе. Великий китайський мудрець Конфуцій висловився так: "Шанобливий син - це той, хто засмучує батька і матір хіба що своєю хворобою".

Сім'я другої половини ХХ і початку ХХІ сторіччя зазнає надзвичайних трансформаційних змін і, на думку вчених, усе більше стверджує себе як «психотерапевтичний союз». Призначення сім'ї пов'язується сьогодні зі створенням умов для саморозвитку та особистої самореалізації як подружжя, так і дітей. Виховання все більше набирає характеру рівноправного співробітництва батьків і дітей, побудованого на повазі до прав дитини та визнання її права на самостійну реалізації та вибір життєвого шляху.

Усі ці зміни в ієрархії функцій сучасної сім'ї відображають лише загальні тенденції її історичного розвитку. Кожна окрема сім'я має свою унікальну природу, у якій відбиваються особистісні особливості її членів, сімейні цінності, національні традиції, ритуали, особливості соціокультурної ситуації у суспільстві.

У психолого-педагогічній літературі представлена велика кількість наукових робіт, що вивчають особливості виховання дітей в тих чи інших

аспектах. Серед них як українські вчені – дослідники: Т. Алексеєнко, І. Бех, З. Зайцева, О. Киричук, С. Максименко, Н. Максимова, О. Савченко, М. Стельмахович, Н. Шевченко та ін., так і зарубіжні: А. Адлер, К. Аронс, Р. Ноттебаум, Є. Россберг, Б. Салліван, Р. Скіннер та ін.

Вченими в галузі психології та соціальної педагогіки досить глибоко досліджується питання стилів виховання дітей різного віку. Як відомо, стиль сімейного виховання, це спосіб встановлення стосунків батьків з дитиною, застосування батьками певних прийомів та методів впливу на дитину, що виражаються у своєрідній манері словесної поведінки та взаємодії з нею. На це впливає низка факторів, серед яких можна виділити індивідуальні, психологічні, вікові та інші особливості дитини. Однак, на нашу думку, недостатньо дослідженою є проблема про стиль виховання дитини у міжнаціональній сім'ї. Ці особливості полягають у необхідності узгодження подружжям способів і прийомів виховання дитини, оскільки батьківський і материнський стилі можуть відрізнитися через належність батьків до різних соціокультурних середовищ.

Виходячи із вищевказаного, була обрана тема дипломної роботи *«Стилі виховання дитини у міжнаціональних сім'ях»*.

Об'єкт: стилі виховання дітей

Предмет дослідження: стилі виховання у міжнаціональних сім'ях як соціально-педагогічна проблема.

Мета дослідження: виявлення етнокультурних особливостей міжнаціональної сім'ї, які реалізують певні стилі виховання дітей.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз понятійного поля феномену міжнаціональної сім'ї та стилів виховання.

2. Провести аналіз існуючих моделей соціально-педагогічного супроводу міжнаціональних сімей і профілактики конфліктів щодо виховання дітей.
3. Дослідити вплив батьків і матерів у міжнаціональній сім'ї, які реалізують певні стилі виховання дітей.
4. Виявити потенційні зони впливу на усунення протиріч батьківського виховання в міжнаціональній сім'ї в процесі соціально-педагогічного супроводу.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз науково-методологічної літератури (порівняння, узагальнення, систематизація даних).
2. Емпіричні методи: тест типів культур Таусенда, тест батьківського ставлення (А.Я.Варга, В.В.Столин), проєктивна методика незакінчених речень, глибинне інтерв'ю.
3. Методи математико-статистичного аналізу емпіричних даних.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні домінуючих стилів виховання у китайсько-українських родинах та виявленні протиріч у виборі авторитарного/демократичного стилю, розкрито чинники формування «узгодженого» стилю виховання у контексті соціально-педагогічного супроводу міжнаціональної сім'ї.

Практичне значення полягає у застосуванні результатів дослідження в діяльності соціального педагога методами сімейного консультування, проведення психоедукації, методів та форм активного впливу на розвиток батьківських компетентностей, зокрема через організацію тренінгів міжкультурної комунікації.

Структура дипломної роботи: дипломна робота містить 3 розділи, обсяг – 87 сторінок, містить 5 таблиць, 6 рисунків, 2 Додатки, список літератури становить 51 першоджерел.

Розділ I. Теоретичні основи дослідження міжнародної сім'ї і стилів виховання.

1.1. Феномен міжнародної сім'ї у наукових дослідженнях.

Проблеми сім'ї становлять інтерес для фахівців різних галузей знань (соціологів, психологів, педагогів, економістів, юристів та ін.), їх дослідження відображають пряму залежність сім'ї від суспільства. Методологічною основою дослідження проблеми сім'ї можна вважати концепції сім'ї, сімейних стосунків та сімейної культури в цілому, розроблених у працях українських, європейських та американських вчених, їх теоретичні погляди на проблеми генезису та соціокультурного розвитку сім'ї, закономірності протікання соціокультурних процесів у сім'ї, механізми їх трансформації та контролю (Т.Алексеєнко, В.Дружинін, Е.Ейдеміллер, Е.Гідденс, У.Гуд, І.Кон, О.Кочарян, К.Леві-Стросс, Н.Максимова, Л.Морган, Т.Парсонс, В.Сатір, Е.Фром, А.Харчев, Т.Яблонська, Е.Якуб та ін.).

Сучасні дослідження розвитку інституту сім'ї вказують на цілу низку проблем, які відображають особливості сучасного етапу розвитку суспільства: падіння рівня народжуваності, ускладнення міжособистісних стосунків, зростання кількості шлюбних розлучень (внаслідок чого збільшується кількість неповних сімей), розповсюдження позашлюбної народжуваності. На стабільність шлюбу та сім'ї в цілому впливають різноманітні соціальні проблеми, серед яких - зниження матеріального рівня сімей, погіршення фізичного та психічного стану здоров'я дітей та батьків, стрімке зростання кількості самотніх людей, низький рівень реальних прибутків більшості сімей, комерціалізація сфер охорони здоров'я та освіти, нестабільність прибутків, зростання безробіття.

За даними Т.Буленко [8], найпоширенішими тенденціями розвитку сучасної сім'ї в Україні є наступні:

- порушення механізму адаптації сім'ї до динамічних процесів у суспільстві;
- послаблення захисної функції сім'ї (як матеріальної, так і психологічної);
- структурно-функціональна трансформація сім'ї за невизначеності або суперечливості сімейних ролей;
- зниження значення сім'ї в системі життєвих цінностей особистості з подальшою переорієнтацією значної частини молоді на позашлюбні стосунки або повторний шлюб;
- погіршення дитячо-батьківських взаємин, зумовлене невідповідністю та заскоружливістю батьківських норм;
- стійка орієнтація подружжя на малодітну сім'ю;
- загострення суперечностей між партнерами в орієнтації сім'ї на демократичний (з боку жінок) або патріархальний (з боку чоловіків) розвиток;
- дисфункційний розвиток сім'ї, ознаками якого є: тенденція до домінування, боротьба за владу обох партнерів, неузгодженість рольової поведінки, негнучкість сімейних норм, маніпуляція партнером, дітьми, ігнорування потреб, почуттів членів сім'ї, конфліктна взаємодія;
- ускладнення сімейної адаптації молодого подружжя внаслідок неадекватних дошлюбних очікувань, завищених вимог до партнера; нестабільність життєвих планів в умовах економічної нестабільності.

У сучасному світі китайська сім'я, як і все суспільство, зазнала величезних змін. Якщо раніше в Китаї, традиційні сім'ї були більшими – до десяти, а іноді й

більше дітей, що пояснювалося тим, що країна була переважно аграрною і в сім'ї були потрібні, перш за все, працівники чоловіка.

Багато цінностей традиційної китайської сім'ї залишаються актуальними і сьогодні: до батьків та інших старших членів сім'ї тут, як і раніше, ставляться з великою повагою; поширена в домашньому побуті споріднена термінологія вживається, як і раніше; діти повинні слідувати побажанням своїх сімей під час виборів професії і навіть чоловіка. Однак багаторічний вплив сильної марксистко-маоїстської ідеології, різкі зрушення в китайській економіці, зумовлене культурною революцією, не могли не торкнутися багатьох аспектів традиційного сімейного та суспільного устрою в Китаї. Китайська держава дбає про збереження міцної традиційної сім'ї, існує навіть закон, що дорослі працездатні діти повинні піклуватися про своїх людей похилого віку, непрацездатних батьків.

Водночас, серйозною проблемою для КНР, є зниження чисельності населення. З 1980 по 2015 рік в Китаї діяла політика "одна сім'я - одна дитина". У 2016 році влада КНР дозволила сім'ям мати до двох дітей, ще через п'ять років допустима кількість дітей в сім'ї була збільшена до трьох. Політика народження однієї дитини привела до різкого зростання старіння населення і уряд вживає рішучих заходів, щоб виправити ситуацію.

Згідно з рекомендаціями чиновників охорони здоров'я, перервати вагітність в Китаї можна буде тільки за медичними показаннями. Китайська влада також обіцяє розширити соціальну допомогу для матерів і зробити лікування безпліддя більш доступним.

Натомість, правозахисники вважають, що заборона на переривання вагітності матиме негативний вплив на мільйони жінок. "Мова йде про порушення репродуктивних прав і тілесної автономії жінок, - заявив фахівець з КНР в правозахисній організації Amnesty International Алкан Акад. - Змушувати когось

виношувати дитину всупереч його волі - з якої б то не було причини - це пряме порушення прав людини" [50].

Вказані проблеми вказують на появу змін у ставленні до шлюбу як до необхідної сфери у системі соціально-ціннісних взаємостосунків суспільства. Зокрема, популярності набирає упровадження ліберальних поглядів на характер статевого стосунку потенційного подружжя як до шлюбу, так і у подружньому житті та позасімейними стосунками. Така тенденція особливо поширена серед сучасної молоді, для якої інститут шлюбу наразі стає менш привабливим через існування культу споживання у плані сексу, еротизації шлюбу, гедоністичний характер статевого стосунку. Сучасна молодь все частіше прагне раннього відокремлення від батьків, стає більш самостійною у виборі майбутньої професії та подальшого життєвого шляху, все частіше відмовляється від виконання традиційних ролей жінки та чоловіка [2].

Сім'я виконує важливі соціальні функції у суспільстві, і з цієї причини держава та громадські організації об'єктивно зацікавлені у тому, щоб створювати необхідні умови, проводити соціально-педагогічну роботу для усунення основних проблем, оскільки ці проблеми стосуються кожного і є одним із показників якості життя населення та благополуччя суспільства.

Кардинальні зміни та перетворення у економічній, культурній, політичній та соціальній сферах суспільного життя в Україні впливали і продовжують впливати на функціонування інституту сім'ї та шлюбу. Дослідники відмічають, що в умовах постійних змін нормальне функціонування соціального інституту сім'ї дезорганізується, поняття «шлюбу» як санкціонованого суспільством форми стосунків між особами різної статі, значно втрачає свою соціальну привабливість та значимість. Вчені виокремлюють три основних чинники, що визначають зміни функціонування інституту сім'ї:

1) обумовленість об'єктивними процесами автономізації та нуклеаризації сім'ї, що властиво більшості розвинених країн, і є породженням таких глобальних у цілому тенденцій, як, наприклад, емансипація жінок;

2) обумовленість специфікою більш ніж 70-літнього існування інституту радянської сім'ї, яка увібрала у себе як суто національну культуру та духовність, так і досвід виживання за умов тоталітарного суспільства. Одним із важливих елементів, на який вказують дослідники, була відсутність у минулому СРСР інституцій соціальної роботи, релігійних та суспільних організацій, націлених на допомогу неблагополучним сім'ям;

3) різке падіння рівня життя та майнове розшарування сімей. Звідси невпевненість у майбутньому та психологічна нестабільність у більшості сімей, оскільки матеріальні проблеми тісно пов'язані із духовними.

Необхідно зазначити той факт, що загальні зміни соціально-економічної ситуації у країні, зародження та розвиток ідей персоналізму, індивідуалізму, демократії та гуманізму призвели до появи нових форм спільного життя людей та зумовили створення нових моделей сім'ї. Серед сучасних моделей подружніх стосунків виокремлюють гостьові, пробні, комунальні, відкриті, сезонні та інші види шлюбів, більша частина яких не відповідають уявленням про традиційні подружні стосунки. Такі шлюби, як правило, не зареєстровані належним чином й часто такі форми стосунків використовуються для певних, не пов'язаних із традиційними цілями функцій [3, 13,14,15].

Відомий американський футуролог О. Тоффлер у своїй книзі "Футурошок" звертає увагу на сучасні форми шлюбу, які отримали своє місце та право на існування:

– бекіторіум, що означає можливість народження дітей завдяки новітнім технологіям. Майбутні батьки заздалегідь можуть визначити стать дитини та

навіть запрограмувати її конкретні параметри. Водночас Тоффлер зауважує, що можливість купівлі сперми та ембріонів сурогатної матері може знижувати чарівність вагітності та пологів та й, взагалі, призвести до втрати культури материнства;

– професійне батьківство, що означає, що дітей більше не можна довіряти дилетантам. На думку Тоффлера, дипломовані професійні батьки повинні стати на чолі багатопоколінних сімей, які будуть брати за довгостроковими контрактами дітей на виховання. По мірі дорослішання одних дітей до сім'ї будуть входити інші;

– гостьові шлюби, у яких шлюбні стосунки займають не весь час, а проходять сеансами. Декілька разів на тиждень, місяць або рік чоловік та жінка живуть разом, сім'єю. Весь інший час кожен з них є вільним від рутини повсякденних обов'язків та живе своїм життям;

– екстериторіальні шлюби, коли кожен із подружжя має свій дім і є відсутнім спільне ведення побуту. Чоловік і жінка зустрічаються на роботі, разом відвідують заклади дозвілля, проводять спільні відпустки. Такі шлюби сприяють самореалізації як чоловіка, так і жінки, але у той же час зумовлюють певні труднощі та диспропорції під час виховання дітей;

– сукупна сім'я, коли дві розлучені пари з дітьми повторно беруть шлюб, створюючи таким чином новий розширений тип сім'ї [36].

Українська дослідниця Д.М.Дікова-Фаворська доповнює названий список ще однією із різновидів форм сім'ї - монобатьківська сім'я. «В такій сім'ї самотня жінка свідомо народжує дитину без батька з метою подальшого самостійного виховання без втручання чоловіка» або ж «коли традиційні обов'язки матері по догляду та вихованню дітей бере на себе чоловік. Це може відбуватися або за умов професійного успіху жінки, або в разі розлучення подружжя, або за умов

тривалої відсутності дружини протягом кількох років (від'їзд жінки-матері за кордон з метою налагодження матеріального стану власної сім'ї) або за умови, коли між власним особистим життям та дітьми жінка обирає перше, залишаючи дітей на самотійне виховання батьком» [14, С.39].

На думку англійського соціолога Е.Гідденса шлюб та сім'я набули виключно нових значень, на відміну від шлюбу 40 чи 30 літньої давності. Трансформація інтимності відбувається шляхом поступового відмовлення від традиційного подружнього шлюбу на користь партнерства. Як наслідок цього, шлюб втрачає значення формального інституту, безпосередньо пов'язаного із контролем над сексуальністю індивідів та дітонародженням, що підтримується традицією та правилами гендерного розподілення праці (між чоловіком-годувальником та дружиною-домогосподаркою). Він перестає бути єдиною сферою самореалізації та ідентифікації для жінок, які все більше долучаються до сфери зайнятості, що оплачується, та що найбільш важливо, перестає бути єдиною легітимною формою організації інтимності [12].

Водночас, реалії сьогодення вказують на стрімке зростання міграційних та демографічних процесів, збільшення числа етнічно змішаних сімей, утворення багатонаціональних колективів у соціальних інститутах, що в свою чергу призводить до неможливості відособленого існування народів і культур. Масова міграція населення протягом ХХ століття зіграла вагомий роль у розвитку людства, стаючи формою адаптації до постійно змінних умов існування. Це обумовлено тим, що міграція, яка є наслідком глобальних змін, сама стимулює подальші зміни як у середині спільнот, які приймають мігрантів, так і у тих спільнотах, що слугують джерелом міграцій. Така ситуація у суспільстві призводить до розширення меж міжкультурного та міжетнічного спілкування, що в свою чергу

вказує на складний процес взаємної адаптації людей та поступове сприйняття традицій та звичок, відмінних від власних.

У цьому зв'язку, міжнаціональні шлюби завжди були об'єктом підвищеного інтересу соціальних наук, оскільки вивчення таких шлюбів охоплює ті аспекти, які відображають специфіку сучасного суспільства і є своєрідним індикатором різних сфер її функціонування: соціалізації молодого покоління, розвитку економіки, культури тощо.

Цікавим є історичний погляд на розвиток міжнаціонального шлюбу на теренах України. Так у виданні «Спільна історія. Діалог культур» йдеться про те, що у традиційному українському суспільстві населення переважала так звана «шлюбна закритість», відповідно здебільшого створювались сім'ї в межах своєї чи сусідньої громади, близької за культурою, вірою і соціальним статусом. «І хоча постійно відбувалися міжкультурні стосунки з іншими спільнотами, проте вони рідко виходили за межі добросусідських чи ділових». Вагомою ознакою було також те, що представники різних етнічних груп у традиційному українському суспільстві «зосереджувалися у певних соціальних станах (шляхта, козацтво, селянство, купецтво, дворянство, духовенство), що визначало характер їхньої зайнятості, обмеження і привілеї. Приміром, українці переважали серед селян, а поляки серед землевласників, часто євреї займалися комерцією і т. д. Тому уявлення про певні етнічні групи часто ґрунтувалися не стільки на особистому досвіді, скільки пов'язані були з цими соціальними статусами (козак чи селянин, бідна міщанка чи шляхтянка з багатого роду), що безперечно впливало і на заборону чи, навпаки, прагнення укласти шлюб між їхніми представницями та представниками. Зміни відбулися наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст., коли потужно почала розвиватися індустріалізація, і внаслідок чого значно зросла чисельність міського населення, і не лише робітництва, а й службовців,

інтелігенції. «І хоча більшість населення становило селянство (81%), проте місто ставало зразком нових умов і досвіду багатокультурного співжиття, що було підставою для змін традицій, серед іншого й шлюбно-сімейних». Найпоширенішими були національно-змішані шлюби у великих промислових центрах і районах етнічного прикордоння, (на прикордонні українців з росіянами, дещо менше — з білорусами (Полісся), а також на українсько-молдавському прикордонні), рідше - на прикордонні з угорцями і румунами, а також у районах етнічних вкраплень поляків, греків, болгар. У переважно однонаціональних регіонах міжнаціональні шлюби були рідкісним явищем.

Таким чином, початок ХХ ст. приніс зміни у сферу шлюбно-сімейних стосунків. Цей період визнається дослідниками як період взаємовпливів традиційної та модерної культур. «Першу розглядали як джерело етнічних ідентичностей: для одних націй, приміром, вірменської, єврейської — це домодерна міська культура; для інших — української, молдавської — переважно сільська. Щодо другої, то її середовищем ставали індустріалізовані міста, а особливістю — те, що протягом всього ХХ ст. вона активно піддавалася різним ідеологічним впливам» [51].

Дослідники доводять, що міжнаціональні шлюби являють собою досить складне та міжособистісне переплетіння. Міжнаціональний шлюб є формою міжособистісних взаємостосунків чоловіка та жінки, які за громадянством належать до різних національних спільнот, що історично склалися у границях двох різних територіально-державних утворень. Ці обставини накладають певну сукупність обов'язків та приписів на подружжя із урахуванням тієї етнічної приналежності, яка є проявом культури, релігії та традицій тієї соціальної групи, з якою кожен із подружжя себе усвідомлює з моменту народження та володіє її ідентичністю, яка згодом слугує основою для відповідних дій у шлюбі. Таким

чином, міжнаціональний шлюб можна вважати одним із різновидів екзогамії, що припускає вибір шлюбного партнера з чужої групи, буквально «шлюб поза групою».

Відмінність територіально-державної цілісності, до яких належать шлюбні партнери, роблять міжнаціональний шлюб складним явищем, при якому спосіб життя двох індивідів розподіляється на два суспільства. Ці обставини характеризуються двома головними моментами. По-перше, з точки зору юридичних норм, міжнаціональний шлюб ускладнюється особливостями перетину кордону, громадянством, виду на проживання. Постійне дотримання правових вказівок багато у чому обмежує дії подружжя та ставить їх подружнє життя у доволі вузькі рамки законодавчих норм.

По-друге, з урахуванням соціально-особистісних характеристик є надто вираженою залежність від місця походження людини, що проявляється у багатьох аспектах його індивідуальної життєдіяльності у рамках подружнього життя та зачіпає його психологічні, культурні та моральні особливості як особистості, яка сформувалася у суспільному середовищі конкретної держави. Дослідники зазначають, що ті відмінності, які були набуті в процесі соціалізації індивіда і засвоєні ним норми, цінності, установки, уявлення, зразки поведінки, притаманні даному суспільству країни походження людини, у подальшому знаходять своє відображення у взаємовідносинах подружжя.

Актуальність вивчення міжнаціональних шлюбів пояснюється цілим рядом причин. Так, доводиться, що змішані сім'ї сприяють зміцненню дружніх стосунків між народами, знайомству з інонаціональною культурою, допомагають знімати міжетнічну напругу, що в цілому виступає стабілізуючим фактором суспільних відносин. Водночас, такі шлюби у окремих ситуаціях викликають побоювання за стан національної самосвідомості народу. Істотний вплив на частоту тих чи інших

варіантів міжнаціональних шлюбів можуть вчинити історичні традиції різних народів, їх етнокультурна близькість або відмінності, установки на міжнаціональне спілкування всередині сім'ї [7].

Українська дослідниця Т. Алексеєнко стверджує, що «полікультурний характер сімейного виховання забезпечує ідеальні умови для формування толерантності у ставленні до інших культур, непримиримості до дискримінації та расизму, профілактики міжетнічних конфліктів. Як і кожний із шлюбних партнерів (батько, мати), так і їхні діти засвоюють такі ціннісні установки, що забезпечують гармонізацію співжиття у полікультурному середовищі, а саме: цінність іншого; цінність іншої культури; цінність міжкультурної комунікації» [2, с. 277].

Вивчення проблем змішаної шлюбності дозволяє доповнити знання про сьогоденний стан сімейно-шлюбних стосунків та прогнозувати їх подальший розвиток, адекватно оцінити етнодемографічну ситуацію, що склалася, а також хід процесів міжнаціональної та міжетнічної взаємодії у побуті, мовного та культурного взаємовпливу тощо. При цьому зростання кількості міжнаціональних шлюбів можна вважати одним з показників етнічної адаптації, яка є не менш важливою, аніж економічна чи психологічна. Зокрема, дослідниця Ю.М.Галустян зауважує, що кількість міжнаціональних шлюбів в Україні наразі становить третину від їх загальної кількості [11].

Аналіз робіт підтверджує дану тенденцію - зачасти дослідники не розмежовують поняття, пов'язаних із визначенням змістових характеристик шлюбу між представниками різних етносів. На думку А. Корнюх [19], основним критерієм їх розрізнення є особливості етнокультурної соціалізації індивіда (шлюбного партнера) в дошлюбний період. Виходячи з цього, міжнаціональний шлюб – це шлюбний зв'язок, укладений між особами різної національності,

процес соціалізації яких відбувався у різних етнокультурних середовищах. Міжособистісні стосунки в таких сім'ях мають свою специфіку, адже саме в таких шлюбах більшість конфліктних ситуацій виникають на ґрунті відмінностей в уявленнях подружжя про спосіб життя, цінності та традиційні очікування, обумовлених їх етнічною належністю.

За проведеними дослідженнями низки авторів доводиться, що існує низка причин, які характеризують міжнаціональні шлюби з негативного боку: по-перше, невідповідність релігійних поглядів, традицій, звичаїв та культур, через що виникають такі розбіжності: яку віру будуть сповідувати діти, яких ритуальних, релігійних звичаїв повинні будуть дотримуватися під час похорону тощо; по-друге, можуть виникнути закиди з боку оточуючих, близьких, рідних, оскільки за міжнаціонального шлюбу відбувається злиття генів. Хоча, навпаки, дехто вважає, що міжнаціональні шлюби переважають тим, що діти від таких шлюбів отримують така різноманітність генів і часті випадки народження вундеркіндів, талантів, найбільш пристосованих до життя дітей. На думку людей, які виступають за міжнаціональні шлюби до певної міри сприяють зміцненню відносин між народами, у налагодженні соціального співробітництва. Вони вважають, що сім'я повинна будуватися на взаєморозумінні і любові, а не на забобонах, що зжили себе [20].

Цікавим у цьому сенсі є дослідження Т.Чиркової, яка вивчала проблему консультування міжетнічних шлюбних пар. Було виявлено, що основні непорозуміння між подружжям виникають через відмінність у базових основах юридичного характеру та різницю у їх тлумаченнях. Яскравим прикладом цих відмінностей є шлюбний контракт, укладання якого є нормою для багатьох західно - європейських або американських сімей та партнерів, а на теренах країн із пострадянським минулим це – ще досі викликає багато суперечок. До того ж,

відбувається руйнування межі ідентичності, що впливає на перебіг процесів соціокультурних комунікацій в шлюбі з іноземним партнером. Все це потребує проявів уважності і толерантності з боку шлюбних партнерів [38].

Таким чином, сучасний етап розвитку інституту сім'ї характеризується появою нових тенденцій у його функціонуванні, які зумовлені об'єктивним характером глобалізаційних процесів у світі: економічними, демографічними, соціальними та політичними процесами. Водночас, спостерігається існування двох тенденцій у розумінні функціонування сім'ї, одна з яких наголошує на беззаперечному факті наявності кризи сім'ї, що призводить до поступової руйнації усталених норм і традицій. Інша, підкреслює закономірність існуючих процесів, що зумовлено потребою людини в більшій індивідуалізації, набутті значимості, необхідності особистісного простору для самовираження. В даному випадку, сім'я не є тією сферою, яка може задовольнити сповна ці людські потреби.

1.2. Поняття «стиль виховання»: зміст, основні типи.

Педагогіка стверджує, що сім'я є першим та найважливішим чинником особистісного, інтелектуального, духовного розвитку людини. Виховання дітей у сучасній сім'ї є процесом, об'єктивно детермінованим соціальним становищем як кожної конкретної сім'ї, і сукупності сімей, як соціального інституту. У той самий час динамізм і варіативність життєдіяльності сучасної сім'ї визначає і особливе становище дитини, її розвиток та виховання, що у свою чергу забезпечується чи не забезпечується конкретними соціально педагогічними умовами, змістом і психолого-особистісними якостями учасників виховного процесу батьків та дітей. Спосіб виробництва, у якому формується та розвивається сучасна сім'я, має

величезний вплив на моральні норми та принципи її взаємин із навколишнім соціальним середовищем, удосконалення сімейно-побутових відносин, економічну незалежність членів сім'ї, етнічної самоідентифікації, створення можливостей для духовного розвитку кожного [32].

Відомо, що сімейне виховання відрізняється від суспільного рядом характеристик:

- по-перше, воно засноване на любові батьків до дитини та їх турботі про успішність дитини в майбутньому;
- по – друге, для дитини сім'я є першою різновіковою соціальною групою, в якій вона вчиться спілкуватися з молодшими та старшими людьми, дізнається, як поводитися чоловіки та жінки у різних ситуаціях взаємодії;
- по-третє, сім'я для дитини є прототипом суспільства в широкому розумінні цього слова: у сім'ї дитина вчиться дотримуватися норм (сімейних правил), дізнається, що порушення законів тягне за собою санкції, і «хороша» поведінка обіцяє заохочення з боку оточуючих;
- по- четверте, сім'я, це соціальний інститут, який найдовше впливає на людину: воно починається з моменту появи дитини на світ і триває протягом усього її життя.

На тлі таких загальних характерних рис у кожній сім'ї дитини виховують унікальним, властивим лише цій сім'ї, чином. Це пов'язано з великою кількістю факторів, що впливають на пануючий стиль виховання в сім'ї: спосіб життя сім'ї, рівень культури та освіти, уявлення про виховання батьків та ін.

За визначенням А.Венгера, поняття «стиль виховання», можна визначити як «стиль взаємовідносин з дитиною в сім'ї, що характеризується ступенем контролю, турботи та опіки, тісністю емоційних контактів між батьками та дитиною (емоційно теплий – емоційно холодний), характером керівництва

поведінкою дитини з боку дорослих (демократична — авторитарна), кількістю заборон (обмежувальна — потуральна) тощо» [10].

Звернемося до численних досліджень стилів сімейного виховання у вітчизняній та зарубіжній психології. У класичному психоаналізі З.Фрейда центральне місце приділяється впливу батьків на психічний розвиток дитини. Батьки (особливо мати) - це ті люди, з якими у дитини пов'язані найперші та найважливіші ранні переживання. Звичні повсякденні турботи батьків щодо догляду за дитиною створюють вагомий психологічний ефект. Повнота та спосіб задоволення нагальних потреб немовляти стає основою прихильності, довіри, активності на все життя [42, с. 314]. Анна Фрейд, звертаючись до проблеми умов розвитку дитини у ранньому віці зауважує: «Діти не народжуються соціальними істотами, і вони не можуть стати такими, просто проживаючи у соціальних групах. Єдиним шляхом пристосування до суспільства, є близькі особисті стосунки, а саме зв'язок з улюбленими батьками, який виробляє шанобливе ставлення до їхніх вимог. Діти не турбуються про дотримання громадських правил, які для них нічого не значать, вони стурбовані лише вимогами своїх батьків, єдиних важливих і значущих для них представників суспільства» [43, с. 352].

У 1932 році відомий американський психолог Альфред Адлер описав несприятливі ситуації дитинства, пов'язані з батьківським вихованням, на основі яких дитина формує помилкові уявлення про життя. Так, Адлер зазначив, що батьківська зневага може перешкоджати розвитку у дитини соціального інтересу; потурання - до розвитку неадекватних уявлень дитини про себе. Нестача батьківської уваги позбавляє дитині можливості повірити в себе, і сміливості справлятися з життєвими труднощами, що виникають [1].

Відомою є концепція Е. Берна під назвою «транзактний аналіз» (ТА) і яка ґрунтується на кількох філософських концептах. Це твердження про людей, життя та мету змін: «Всі люди ОК», «Кожна людина здатна думати», «Люди самі вирішують свою долю і можуть змінювати прийняті рішення» [3]. В основі - модель особистості, заснована на трьох станах «Я» (сукупність взаємопов'язаних думок, почуттів та поведінкових проявів): Дитина, Дорослий, Батько. Усі три стани особистості розвиваються лише у взаємодії зі значимими людьми. Спілкуючись між собою, члени сім'ї можуть бути у трьох видах взаємодії: доповнюючі трансакції, у яких комунікація відбувається на одному рівні, перехресні трансакції, у яких стан сторін відповідає один одному, і перехресні трансакції, у яких інформація передається у прихованому вигляді (психологічні гри).

У клінічно орієнтованій літературі описана велика феноменологія батьківських стосунків (позицій), стилів виховання, а також їх наслідків - формування індивідуальних характерологічних особливостей дитини в рамках нормальної або відмінної від норм, поведінки. Зокрема, крайнім варіантом неправильної батьківської поведінки є материнська депривація [27]. Відсутність материнської турботи виникає як природний результат при окремому проживанні з дитиною, але, крім того, вона часто існує у вигляді прихованої депривації, коли дитина живе в сім'ї, але мати не доглядає за нею, грубо звертається, емоційно відкидає, ставиться байдуже. Все це позначається на дитині у вигляді загальних порушень психічного розвитку. Часто ці порушення є незворотними.

Українська дослідниця Т.Алексєєнко зауважує, що «сепарація досить часто виникає з ініціативи матері, її відмови від дитини у пологовому будинку з наступних причин: неповноліття; не заміжнього статусу; матеріальної незабезпеченості; відсутності житла; асоціального способу життя; небажання

жінки перейняти на себе соціальну роль матері, страх народження дитини-безбатченка. У великих містах цьому сприяє феномен “соціальної анонімності”, у сільській місцевості – страх перед громадським осудом за раннє материнство» [2, с.240].

Порушення розвитку у дитини, яка виховується в деприваційних умовах, відбувається на чотирьох рівнях: сенсорному, когнітивному, емоційному, соціальному. Звичайно, у чистому вигляді кожен з них можна виділити тільки в спеціальних експериментах, а в житті вони існують у досить складному переплетенні.

В роботах Е. Г. Ейдемільера представлено велику кількість стилів аномального сімейного виховання [44, с.112–114]. На його думку, ці відмінності виражаються в емоційній включеності батьків у життя дитини, ступені контролю і турботи, розумінні батьками змісту дитячих вікових та індивідуальних потреб.

Американський психолог С. Броді виділила чотири типи материнського ставлення:

1. Матері першого типу легко і органічно пристосовуються до потреб дитини.

2. Матері другого типу свідомо намагаються пристосовуватися до потреб дитини. Це іноді виглядає як дещо напружена поведінка, існує брак безпосередності. Вони частіше домінують, а не поступаються.

3. Матері третього типу не проявляють великого інтересу до дитини. Основу материнства становить почуття обов'язку. У стосунках з дитиною майже нема теплоти і зовсім відсутня спонтанність. В якості основного інструменту виховання такі матері застосовують жорсткий контроль.

4. Матері четвертого типу поведінки характеризують-ся непослідовністю. Вони поводять себе неадекватно віку і потреб дитини, допускають багато

помилки у вихованні, погано розуміють свою дитину. Їх виховний вплив, так само як і реакція на одні й ті ж вчинки дитини, є протирічними.

На думку С. Броді, найбільш шкідливим для дитини виявляється четвертий стиль материнства, оскільки постійна непередбачуваність материнських реакцій позбавляє дитину відчуття стабільності навколишнього світу і провокує підвищену тривожність. У той час як сензитивного, приймаюча мати (першого типу), безпомилково і своєчасно реагує на всі вимоги маленької дитини, ніби створює у нього несвідому упевненість в тому, що він може контролювати дії інших і досягати своїх цілей [41].

Дефіцит батьківської чуйності на потреби дитини сприяє появі почуття «вивченої безпорадності», що в майбутньому нерідко призводить до апатії і навіть депресії, уникнення нових ситуацій, і контактів з новими людьми, нестачі допитливості та ініціативи.

Американський психолог Джеймс Мартін Болдуїн на основі критеріїв: батьківський контроль, батьківські вимоги, способи оцінки, емоційна підтримка, виділив два стилі батьківського виховання: демократичний і контролюючий [7].

Демократичний стиль визначається наступними параметрами: високим рівнем вербального спілкування між дітьми і батьками; включеністю дітей в обговорення сімейних проблем, урахуванням їх думки; готовністю батьків прийти на допомогу, якщо це потрібно, одночасно вірою в успіх самостійної діяльності дитини; обмеженням власної суб'єктивності в баченні дитини.

Як результат, діти, де в сім'ях домінує демократичний стиль виховання, діти зростають схильними до лідерства, здатними до контролю дій інших однолітків, водночас самі діти важко піддаються контролю з боку дорослої людини. Характерним для них є розвинена соціальна активність, комунікабельність, водночас не надто розвиненими є емпатія і альтруїзм.

Контролюючий стиль включає значні обмеження поведінки дітей: чітке і зрозуміле роз'яснення дитині сенсу обмежень, відсутність розбіжностей між батьками і дітьми з приводу дисциплінарних заходів. Діти батьків з контролюючим типом виховання виростають слухняними, схильними до навіювань, боязкими, не дуже наполегливими в досягненні власних цілей.

При змішаному стилі виховання дітям притаманні сугестивність, слухняність, емоційна чутливість, неагресивність, відсутність допитливості, оригінальності мислення, бідна фантазія.

Відомою є класифікація стилів виховання А. Личко:

1. Гіпопротекція, що виявляється у недостатній опіці та контролю за поведінкою дитини. Виявляється в неувазі до фізичного і духовного благополуччя дитини, до її справ, інтересів. Дитині в таких сім'ях дуже не вистачає тепла та турботи.

2. Домінуюча гіперпротекція: загострена увага до дитини, турбота про неї, які поєднуються з постійним контролем, запереченнями, обмеженнями. Така ситуація підсилює несаможиттєвість дитини, її безініціативність, нерішучість, невміння відстоювати власну думку. У дитини виникає відчуття протесту проти неповаги до її «Я».

3. Гіперпротекція, яка потурає усім бажанням дитини, виховання за типом кумира сім'ї. внаслідок цього, у дитини розвивається нестримне прагнення до лідерства, поєднане з недостатньою наполегливістю та опорою на власні ресурси.

4. Емоційне відторгнення: ігнорування потреб дитини, жорстоке ставлення до неї. Емоційне відторгнення виявляється у глобальному незадоволенні дитиною, постійному відчутті з боку батьків, що вона не «та» чи «не така». Іноді воно маскується перебільшеною турботою і увагою, але видає себе роздратуванням, недоліком щирості в спілкуванні, несвідомим прагненням

уникнути тісних контактів, а при нагоді звільнитися як від тягара. Такий стиль згубний для кожної дитини.

5. Підвищена моральна відповідальність: невідповідні віку та можливостям дитини вимоги щодо чесності, почуття обов'язку, порядності, покладення на дитину відповідальності за життя і благополуччя близьких, очікування великих успіхів у житті. Усі ці характеристики поєднані з ігноруванням реальних потреб дитини, її власних інтересів, недостатньою увагою до її психофізіологічних особливостей [23].

В. Столін і А.Варга додали ще кілька типів неадекватного батьківського ставлення до дитини.

1. Ставлення матері до сина-підлітка як до «заміщувача» чоловіка: вимога активної уваги до себе, турботи, нав'язливе бажання перебувати постійно в суспільстві сина, бути в курсі його інтимного життя, прагнення обмежити його контакти з однолітками. Матері цього типу скаржаться на відсутність контакту з сином, його бажання відгородитися від неї, його «презирство». У менш грубій формі подібне ставлення, як уже вказувалося, виливається в присвоєнні підлітку статусу «глави сім'ї».

2. Гіперопіка і симбіоз: нав'язливе бажання утримати, прив'язати до себе дитину, позбавити його самостійності через страх можливого нещастя з дитиною в майбутньому (комплекс «розумної Ельзи»). В цьому випадку применшення реальних здібностей і потенцій дитини призводить батьків до максимального контролю і обмеженням, бажанням все зробити за нього, захистити від небезпек життя, «прожити життя за дитину», що по суті означає «закреслення» реального дитини, стагнацію розвитку дитини, регрес і фіксацію на примітивних формах спілкування заради забезпечення симбіотичних зв'язків з ним.

3. Виховний контроль за допомогою навмисного позбавлення любові: небажану поведінку (наприклад, непослух), недостатні шкільні досягнення або неакуратність в побуті караються тим, що дитині або підлітку демонструється, що «він такий не потрібен, мама такого не любить». При цьому батьки прямо не висловлюють невдоволення дитиною, неприпустимість подібної поведінки, не демонструють ясно негативні почуття, які вони переживають у зв'язку з поганою поведінкою дитини. З ним не розмовляють, його підкреслено ігнорують, кажучи про дитину в третій особі - як про відсутню. У гіпертимних підлітків подібне ставлення породжує безсиле почуття люті і гніву, спалахи руйнівною агресії, за якими стоїть прагнення довести своє існування. Подібна поведінка батьків у сенситивних дітей породжує глибоке почуття власної непотрібності, самотності. Прагнучи повернути батьківську любов, підліток змушений обмежувати власну індивідуальність, поступатися почуттям власної гідності, втрачаючи власне «Я». Послух досягається ціною знецінення свого «Я», збереження примітивної прихильності.

4. Виховний контроль за допомогою виклику почуття провини: дитина, що порушує заборону, клеймується батьками як «невдячна», «зрадила батьківську любов», «доставляє своїй матері стільки прикрощів», «доводить до серцевих нападів» тощо. Розвиток самостійності сковується постійним страхом підлітка виявитися винуватим у неблагополуччі батьків, відносинами залежності [9].

Більшість дослідників вважають, що деструктивний стиль ставлення батьків до дитини веде до виникнення аномалій формування особистості дитячого віку.

Важливою складовою стилю виховання є авторитет батьків. Про це свого часу зауважував А. Макаренко. Він звертався до батьків: «Ваша власна поведінка,— вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, виховує дитину кожний момент вашого життя, навіть

тоді, коли вас немає дома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте або сумуєте, як ви поведетеся з друзями і ворогами, як ви смієтесь, читаєте газету, — в тоні дитина бачить або відчуває, всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами, ви їх не помічаєте. А якщо вдома ви грубі або хвастливі, або ви пиячите, а ще гірше, якщо ви ображаєте матір, вам уже не треба думати про виховання: ви вже виховуєте своїх дітей і виховуєте погано, і ніякі найкращі поради й методи вам не допоможуть» [24].

У своїй праці «Про батьківський авторитет» [25] А. Макаренко наводить приклади таких видів негативного авторитету батьків:

«авторитет придушення», який базується на примусі, залякуванні, і як наслідок — формування у дітей брехливості, жорстокості, агресивності;

«авторитет віддалі» — батьки намагаються тримати дітей на відстані від себе, розмовляють з ними зверхньо, холодно;

«авторитет чванства», коли батьки вихваляються своєю винятковістю, принижуючи при цьому своїх колег чи опонентів;

«авторитет педантизму» — батьки вимагають кожне мовлене ними слово вважати наказом, карають за найменшу провину;

«авторитет резонерства» — батьки вдаються до моралізування з будь-якого приводу;

«авторитет любові» — так звана сліпа любов, усепощення, надмірні пестоші;

«авторитет доброти» — батьки в усьому поступаються дітям, готові на будь-які жертви, аби їм було добре;

«авторитет дружби» — відповідна поведінка дитини чи дії оплачуються подарунками, обіцянками.

Варто зауважити, що праці А.Макаренка користуються великою популярністю за кордоном, дослідники адаптують його важливі педагогічні принципи на національний ґрунт своїх країн. Автор статті С.Томашевська-Прядун досліджує, зокрема, це на прикладі Японії. У 1988 році виховна концепція А.Макаренка була проголошена основою виховання сім'янина в Японії. Особлива роль відводилась саме вихованню батьківського авторитету в сімейному колі [35].

Таким чином, можна передбачити, що стиль виховання у міжнаціональній сім'ї буде мати ряд особливостей, викликаних соціокультурними відмінностями батьків.

1.3. Соціально-педагогічні технології супроводу міжнаціональних сімей і профілактики конфліктів щодо виховання дітей.

У соціально-педагогічній практиці активно розвивається і впроваджується особливий процес, який у різних джерелах отримав назву «підтримка» або «супровід», і який упроваджується у сфері сімейних стосунків. У широкому сенсі «соціально-педагогічний супровід» - це забезпечення найбільш доцільного соціального розвитку, соціалізації і соціального виховання людини, його активного самовиявлення на життя. У вузькому сенсі - це соціально-педагогічний супровід людини в реальній ситуації розвитку, яке забезпечується особою, що бере або виконує функції соціального педагога в цій ситуації.

Таким чином, *соціально-педагогічний супровід* є спільний рух (взаємодія) соціального педагога (супроводжуючого, суб'єкта супроводу) і вихованця, його батьків (супроводжуваного, об'єкта супроводу), на основі прогнозування перспектив поведінки і самовияву об'єкта в ситуації розвитку, спрямоване на створення умов і забезпечення йому (їм) найбільш доцільною допомоги

(підтримки), стимулювання осмислення істоти в процесі виникнення (вирішення цієї) проблеми (труднощі) в спілкуванні, успішному просуванні в навчанні, життєвому і професійному самовизначенні (догляді, розвитку і вихованні дитини), пошук способу її подолання, а також спонукання до самостійності і активності в цьому [50].

На думку дослідниці Біличенко Г.В. «підхід до вирішення проблеми супроводу необхідно розглядати як парадигмальний, що підкреслює діяльнісну і суб'єктивну природу супроводу, його ненасильницький, безперервний, ціннісний характер» [6, с.25]. Водночас, нею стверджується, що важливим є упровадження компетентнісного підходу, який реалізується на основі взаємодії його основних компонентів:

- а) цілепокладання
- б) стратегія планування змісту і технології його реалізації
- в) чітке визначення рольових позицій всіх учасників процесу супроводу
- г) єдності принципів і очікуваних результатів.

Супровід передбачає розвиток ресурсів і розширення можливостей сім'ї та дитини у вирішенні проблем, які в ній виникають. Це процес, який містить комплекс цілеспрямованих послідовних педагогічних дій, що допомагають людині зрозуміти життєву ситуацію, яка виникає і забезпечують його саморозвиток на основі рефлексії того, що відбувається. Пріоритетами реалізації методології педагогічного супроводу повинні стати навчання вибору, створення орієнтаційного поля розвитку, зміцнення внутрішнього Я дитини, формування адаптивних здібностей. Головне – створення простору сприятливих умов для прояву дитиною себе як суб'єкта власного життєтворчості.

Соціально-педагогічний супровід сім'ї та дітей у полікультурному соціумі являє собою цілеспрямований процес виявлення соціальним педагогом

міжкультурних особливостей сім'ї, прогнозування її проблем і труднощів, надання допомоги у їх попередженні та подоланні. Основними технологіями, які використовують спеціалісти в процесі соціально-педагогічного супроводу як мононаціональної, так і змішаної сім'ї, є її етнопсихологічна і етнопедагогічна діагностика; психолого-педагогічне консультування та профілактика сімейних стосунків; соціальний патронаж – як найбільш тісна форма взаємодії з сім'єю, клубна робота.

Процес соціально-педагогічного виховання міжнаціональної сім'ї вимагає одночасного формування компетентності батьків у питаннях соціального виховання дитини в умовах полікультурного соціуму. При цьому, як зауважують науковці, важливо враховувати наступне:

- необхідність соціально-педагогічної роботи перш за все з батьками із необхідністю формування у них знань і навичок з підтримки норм позитивних людських, подружніх стосунків, міжкультурного спілкування, толерантності та ін.;

- делікатний професійно-психологічний вплив в процесі соціально-педагогічного супроводу розвитку дитини в умовах полікультурного середовища. Такий вплив є сукупністю різних способів і прийомів впливу на психічні процеси, властивості і стан представника іншої етнічної спільноти, що дозволяє змінити його поведінку в необхідному напрямку [14, с. 61].

Як було сказано, основна технологія, яку використовують фахівці в процесі соціально-педагогічного супроводу є діагностика. Використовуючи діагностичні процедури важливо виокремити:

- 1) у чому реально проявляються національні відмінності в психології, вихованні дітей, поведінці та спільній діяльності різноетнічного

- подружжя, як у цьому процесі стикаються їх особисті моральні цінності, світоглядні позиції і світорозуміння;
- 2) як здійснюється вплив національно-психологічних особливостей і різноетнічних традицій виховання на характер міжособистісних стосунків між подружжям, дітьми та іншими членами сім'ї в ході спільного проживання, взаємодії та спілкування;
  - 3) яким чином і на яких загальних принципах здійснюється вироблення важливих спільних рішень для всіх членів сім'ї, в чому виражається міжетнічна адаптація їх один до одного і яка специфіка виховних та інших впливів в ході первинної спільної діяльності подружжя;
  - 4) як часто і через які обставини виникають початкові кризові (конфліктні) ситуації у відносинах подружжя і яким чином вони вирішуються.

З метою досягнення більшої ефективності у своїй діяльності спеціалістами різного профілю проводяться психологічне та соціально-педагогічне консультування та психологічна профілактика сімей представників конкретних етнічних спільнот.

Метою консультування є попередження і профілактика внутрішньо- і (між)сімейних конфліктів, формування гармонійних подружніх, міжпоколінних і дитячо-батьківських стосунків, придбання правових, соціально-педагогічних, етнопсихологічних і етнопедагогічних знань членами сім'ї. Як зауважує дослідниця Чиркова Т.І.: «Учасники сімейного консультування з моноетнічної групи зазначають, що найважливішим у сімейному спілкуванні є задоволення їхніх потреб в сім'ї, пов'язаних із взаєморозумінням, підтримкою один одного, виправданими рольовими очікуваннями. В той самий час, деякі іноземні партнери висловлюють подив дослівно: «А хіба це найголовніше?». Для них більш

важливою завжди є професійна самореалізація, вони є більш індивідуалістами» [38, с.50].

Соціальна профілактика конфліктів у міжнаціональних сім'ях може використовувати психолого-педагогічні форми та методи:

1. соціальне навчання (лекція, бесіда, вправа, виховна ситуація);
2. рекомендації до навчання (інструктаж, реклама, демонстрація тощо);
3. підтримка (консультації, переконання, тренінг, створення ситуації успіху тощо);
4. попередження конфліктів.

Формою соціально-педагогічного супроводу міжнаціональної сім'ї є соціальний патронаж - форма найбільш тісної взаємодії з сім'єю. Практики-консультанти відмічають, що якщо у пари, які беруть участь у спільному консультуванні, є діти, їх безпека повинна виходити на перше місце і вимагає постійного моніторингу (моніторинг - система періодичного збору, узагальнення та аналіз соціально-педагогічної, етнопсихологічної інформації про процеси, що протікають в сім'ї), і прийняття на цій основі стратегічних і тактичних рішень.

Клубна робота як форма роботи з батьками дітей з міжнаціональних сімей є достатньо ефективною, оскільки членами клубу є батьки, які мають спільний досвід виховання дітей, можливість отримання досвіду у процесі спілкування та дискусій з людьми, які опинилися в подібній життєвій ситуації. Дієвість її полягає у тому, що самі учасники є організаторами занять. Це сприяє вихованню відповідальності, формуванню толерантності, вмінню коректно висловлювати свою позицію, позбавленню «утриманських» настроїв.

«До переваг клубної роботи відносять: створення атмосфери відкритого відповідального співробітництва; організація активної інтелектуальної діяльності батьків створення умов щодо усвідомлення та позитивного сприйняття різних

точок зору, формування поваги до поглядів інших, вільний обмін досвідом щодо виховання дитини з ОП На базі клубу можливе впровадження широкого спектру інших форм та методів роботи (школи батьків, лекторій, тренінги, ігрові методики тощо)» [32, с.147].

Ефективним результатом соціально-педагогічного супроводу міжнаціональної сім'ї є:

- позитивна динаміка процесу виховання з використанням ресурсів полікультурного середовища (сімейних традицій виховання, звичаїв, побуту, фольклору та ін.);

- підвищення рівня соціально-педагогічної та полікультурної компетентності всіх суб'єктів сімейно-орієнтованої моделі забезпечення безпеки дітей у полікультурному соціумі;

- орієнтація фахівців на пріоритетність сім'ї, її виховні цінності, комфортну виховну і безпечну полікультурну середу самої сім'ї;

- умотивованість батьків і спеціалістів на комплексний характер полікультурного виховання та етнокультурного розвитку дитини, гармонізація психологічного клімату в сім'ї;

- професійна підготовленість спеціалістів до формування необхідних міжкультурних навичок спілкування та взаємодії дорослих і дітей із різних культур;

- адекватність змісту соціально-педагогічного супроводу, специфіки і завдань розвитку дитини в сучасному полікультурному соціумі.

Висновок до розділу I.

Глобалізаційні процеси у сучасному світі спровокували появу нових тенденцій у розвитку і функціонуванні інститут сім'ї. Серед усього розмаїття видозмін виділяється поширення і зростання кількості міжнаціональних сімей (зокрема в Україні їх частка становить третину від загальної кількості).

Міжнаціональний шлюб є формою міжособистісних взаємовідносин чоловіка та жінки, які за громадянством належать до різних національних спільнот, що історично склалися у границях двох різних територіально-державних утворень. Ці відмінності роблять міжнаціональний шлюб складним явищем, при якому спосіб життя двох індивідів розподіляється на два суспільства. Істотний вплив на особливості функціонування міжнаціональної сім'ї здійснюють історичні традиції різних народів, їх етнокультурна близькість або відмінності, установки на міжнаціональне спілкування всередині сім'ї.

Важливою ознакою сімейного виховання у міжнаціональній сім'ї є формування толерантності у ставленні до інших культур, непримиримості до дискримінації та расизму, профілактики міжетнічних конфліктів.

Тісний зв'язок із батьками, як носіями двох культур, здатне урізноманітнити та збагатити життя дітей. Головна функція полікультурного виховання в міжнаціональній сім'ї полягає в усуненні протиріччя між нормами та засобами виховання та навчання домінуючої в сім'ї нації та етнічної меншини в особі одного з батьків. Основними критеріями визначення успішного виховання у міжнаціональній сім'ї є:

- сформованість таких поглядів на культуру, коли визнається та приймається постулат про різноманіття культур та їх взаємозв'язок;

- усвідомлення того, що сам факт різноманіття культур дуже важливий для розвитку та самореалізації людини як особистості;
- формування позитивного ставлення до відмінностей у культурах різних народів;
- розвиток таких умінь та навичок, які б дозволяли людині в процесі взаємодії з носіями різних культур на основі толерантності та взаєморозуміння.

Важливим завданням є організація соціально-педагогічного супроводу міжнаціональних сімей, що передбачає розвиток ресурсів і розширення можливостей сім'ї та дитини у вирішенні проблем, які в ній виникають.

Соціально-педагогічний супровід, це процес, який містить комплекс цілеспрямованих послідовних педагогічних дій, що допомагають людині зрозуміти життєву ситуацію, яка виникає і забезпечують його саморозвиток на основі рефлексії того, що відбувається. Головною метою супроводу є створення простору сприятливих умов для прояву дитиною себе як суб'єкта власного життєтворчості. Пріоритетами реалізації методології педагогічного супроводу повинні стати навчання вибору, створення орієнтаційного поля розвитку, зміцнення внутрішнього Я дитини, формування адаптивних здібностей.

РОЗДІЛ II ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТИЛІВ ВИХОВАННЯ У МІЖНАЦІОНАЛЬНІЙ СІМ'Ї

2.1 Опис методик і вибірки дослідження

Дослідження, спрямоване на вивчення стилів виховання у міжнаціональній сім'ї, проводилось у період з січня 2023 року по квітень 2023 року і складалося з трьох етапів:

- підготовчий етап (пілотна частина проекту: підбір, розробка і апробація діагностичних методик – з січня по лютий 2023 р.);
- дослідницька частина: проведення емпіричного дослідження - лютий-квітень 2023 р.
- етап аналізу отриманих даних квітень- травень 2023 р.

Методи та інструментарій дослідження:

1. Тест культурно-ціннісних орієнтацій Дж. Таусенда - призначений для визначення основних тенденцій формування і становлення досліджуваної культури [Додаток 1].

В основу тесту закладено уявлення про три типи культури. Перший тип - *традиційна культура (ТК)* - характеризується орієнтацією людей на минуле, прихильністю традиціям, інтересом до історії. Для представників цієї культури важливими є сімейні зв'язки, традиції, релігія. Внутрішня свобода людини не приймається, навпроти, існує контроль і нагляд з боку референтної спільноти. Прийняття рішень відбувається колективно, а результат рішення залежить від людей, старших за віком. Діяльність людини строго регламентована.

Другий тип - *сучасна культура (СК)* - характеризується орієнтацією людей на сьогодення, на події сучасності. Люди намагаються жити в гармонії з природою, берегти її, цікавляться екологічними питаннями. Цінності цієї

культури зосереджені на людину, її права, покликанні, розвитку його здібностей, самореалізації та самоактуалізації. У міжособистісному спілкуванні відчувається стриманість, люди намагаються дотримуватися соціальної дистанції та рольових приписів. Суспільство регулює поведінку людини за допомогою моралі, етичних норм і правил. Ухвалення індивідуального рішення здійснюється в процесі узгодження з думкою групою, сім'ї, колективу співробітників. За результати своєї діяльності людина в основному прагне отримати не матеріальне, а моральну винагороду (слава, визнання, успіх).

2. Третій тип – *культура, що динамічно розвивається* (ДРК) - характеризується орієнтацією людей на майбутнє, на досягнення швидких ефективних результатів. За логікою цієї культури, люди будують короткострокові плани, швидко і індивідуально приймаються рішення, важливим є принцип: «час - це гроші». Всі таємниці природи повинні бути розкриті, закони розвитку встановлені і описані. Призначення людини полягає в управлінні природою. Культивується індивідуальність, незалежність, автономність від соціального оточення. У спілкуванні люди безпосередні, орієнтовані не на ієрархію, а на рівність рольових взаємин. Соціально визнаною цінністю є надання суспільством рівних можливостей для розвитку кожного члена. Основу громадського контролю становить не мораль, а законність, невідворотність покарання і обов'язковість матеріальної винагороди.

2. Тест батьківського ставлення (А.Я.Варга, В.В.Столин)

Тест-опитувальник батьківського ставлення представляє собою методику для діагностики батьківських стосунків з боку матері, батька, опікунів та ін. Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів щодо дитини, поведінкових стереотипів, які практикують вони у спілкуванні з дітьми,

особливостей сприйняття та розуміння характеру та особистості дитини, її вчинків.

Результати опитування відображаються в п'яти шкалах:

- 1) прийняття-відторгнення – вказує на загальне емоційно позитивне (прийняття) або емоційно негативне ставлення до дитини (відторгнення);
- 2) кооперація - засвідчує прагнення дорослих до співпраці з дитиною, прояв щирої зацікавленості батьків та участь у її справах;
- 3) симбіоз – засвідчує прагнення дорослих до об'єднання з дитиною, чи навпаки, зберегти між дитиною і собою психологічну дистанцію;
- 4) авторитарний контроль - відображає спосіб виховання дитини: авторитарний чи демократичний, ступінь контролю над нею;
- 5) ставлення до невдач дитини - шкала показує як дорослі ставляться до здібностей дитини, до його успіхів і невдач, переваг і недоліків.

У тесті-опитувальнику 61 питання, на яке слід відповісти згодою або незгодою.

Обробка результатів:

Високі бали за шкалою прийняття—відторгнення - від 24 до 33 — вказують на те, що у досліджуваного виражено позитивне ставлення до дитини. Дорослий приймає дитину такою, якою вона є, поважає і визнає її індивідуальність, схвалює її інтереси, підтримує плани, проводить з ним достатньо багато часу і не жалкує про це.

Низькі бали за цією шкалою — від 0 до 8 — вказують на те, що дорослий відчуває по відношенню до дитини в основному негативні почуття: роздратування, злість, розчарування, ненависть. Такий дорослий вважає дитину невдахою, не вірить у його майбутнє, низько оцінює його здібності.

Високі бали за шкалою кооперації — 7—8 балів — визнання того, що дорослий виявляє ширий інтерес до інтересів дитини, високо оцінює її здібності, заохочує самостійність та ініціативу, старається бути на рівних з нею. Низькі бали за цією шкалою — 1—2 бали — говорять про те, що дорослий займає у ставленні до дитини протилежну позицію і не може претендувати на роль хорошого педагога.

Високі бали за шкалою симбіозу — 6—7 балів — вказують на те, що дорослий не встановлює психологічну дистанцію між собою і дитиною, намагається завжди бути ближчим до неї, задовольнити основні потреби; 1—2 бали — ознака того, що дорослий, навпроти, встановлює значущу психологічну дистанцію між собою і дитиною, мало про неї турбується.

Високі бали за шкалою контролю — 6—7 балів — показують, що дорослий веде себе занадто авторитарно у ставленні до дитини, задає строгі дисциплінарні рамки, нав'язує свою волю. Низькі бали за цією шкалою — 1—2 бали, — свідчать про те, що контроль над діями дитини зі сторони дорослого практично відсутній.

Високі бали за шкалою ставлення до невдач дитини — 7—8 балів — визнання того, що дорослий вважає дитину маленьким невдахою. Інтереси, захоплення, думки та почуття дитини сприймаються несерйозними, і дорослий їх ігнорує. Низькі бали за цією ж шкалою — 1—2 бали, навпроти, свідчать про те, що невдачі дитини дорослий вважає випадковими і вірять у нього.

3. Проективний тест незакінчених речень.

Тест незакінчених речень створили Джозеф Сакс і Сідней Леві у 1950 році. В англійському варіанті метод називається SSCT (Sack's Sentence Completion Test). За допомогою незакінчених речень (які потрібно дописати респонденту) можна визначити характер взаєностосунків людини з навколишнім світом

(сім'єю, партнерами, колегами, керівництвом, підлеглими, друзями тощо) і самим собою, виявлення поведінкових особливостей індивіда.

Дана методика є варіантом техніки словесних асоціацій, але зменшує кількість самих асоціацій, даючи можливість якісніше визначати тон, контекст, якість установок, специфічні області уваги або об'єкти, відображаючи загальну площу поведінкового світу респондента.

Для нашого дослідження були сформульовані 7 незакінчених речень:

1. Моя сім'я вирізняється серед усіх інших тим, що.....
2. Оскільки ми, батьки, належимо до різних культур, то.....
3. Найбільш гострим (болючим) питанням у вихованні дітей, є.....
4. На відміну від чоловіка (дружини), я вважаю, що дитину.....
5. Найбільше, що впливає на виховання дітей у міжнаціональному шлюбі, це.....
6. Щоб досягати згоди у вихованні, треба .....
7. Я би порадила (порадив) майбутнім батькам, які мають міжнаціональний шлюб, щоб .....

4. Метод глибинного інтерв'ю. Суть його полягає в неформальній бесіді модератора і респондента, в процесі якої останній відповідає як на основні, так і на зондувальні (які конкретизують основні), питання.

Гайд інтерв'ю:

1. Назвіть своє ім'я.
2. Назвіть своє місце народження (країна).
3. Якою є ваша національність?
4. Якою є ваша релігія, віросповідання?
5. Якої національності ваш чоловік (дружина)?
6. Скільки у вас спільних дітей?

7. Де ви зараз мешкаєте?
8. Чи могли б ви назвати свою сім'ю особливою? Що робить її такою?
9. Чи виникають у вас непорозуміння з чоловіком (дружиною) через різні погляди на виховання дитини?
10. Які моменти щодо виховання дітей є найбільш гострими у вашій сім'ї?
11. Як ви доходите згоди?
12. Як ви вважаєте, що більше впливає на виховання дитини: національні традиції, звичаї, культура батьків чи батьківська любов?
13. Що б ви порадили батькам, які виховують дитину у міжнаціональному шлюбі.

Вибірка. У дослідженні брали участь 7 шлюбних пар: китайсько-українське подружжя, які мають дітей від 1.5 до 10 років (див. табл.1).

Таблиця 1

Таблиця 1. Досліджувана вибірка

Шлюбні пари	Статус	Національність	Релігія	Сімейний стаж	Кількість дітей	Вік дитини	Місце Проживання
1	Дружина	Україна	Іслам	9	1	5	Канада
	Чоловік	Китай	Іслам				
2	Дружина	Україна	Христ.	3	1	1,5	Канада
	Чоловік	Китай	Атеїзм				
3	Дружина	Китай	Атеїзм	6	1	4	Китай
	Чоловік	Україна	Атеїзм				
4	Дружина	Україна	Христ.	2	1	1,5	Канада
	Чоловік	Китай	Буддизм				

5	Дружина	Україна	Христ.	3	1	2	Канада
	Чоловік	Китай	Христ.				
6	Дружина	Україна	Атеїзм	7	2	6	Канада
	Чоловік	Китай	Атеїзм			4	
7	Дружина	Україна	Атеїзм	4	1	1,5	Німеччи
	Чоловік	Китай	Христ.				на

Досліджувані заповнили опитувальник, який включав батарею методик: Тест культурно-ціннісних орієнтацій Дж. Таусенда, Тест батьківського ставлення (Варга, Столин), Тест незакінчених речень. З урахуванням особливостей міжнаціональних сімей і застосування в побуті трьох мов (китайська, російська, українська) тестові завдання були перекладено на три мови (Додаток 3).

Респондентами для проведення глибинного інтерв'ю були обрані 2 жінки, стаж перебування у шлюбі становить 21 та 20 років, українки, мають чоловіків іншої національності (француз та індус), а також по 2 дітей: 10 і 15 років та 15 і 18 років.

2.2. Етичні аспекти дослідження

Дослідження в соціальній роботі мають відповідати етичним принципам і в кінцевому рахунку сприяти підвищенню якості життя людини, ефективності соціальної допомоги та якості надання сервісних послуг.

При проведенні дослідження ми спиралися на базові принципи:

➤ чесності і відкритості, що передбачало узгодженість дій між дослідником і респондентами; усвідомленням намірів та цілей дослідження з одного і іншого боку;

- добровільна участь підтверджувалась їх добровільною згодою на участь у дослідженні і забезпечувалась правом на відмову;
- інформування респондента про цілі, хід і результати дослідження забезпечувався отриманням згоди респондентів на отримання індивідуальних результатів дослідження, а також на публікацію результатів дослідження;
- гарантування конфіденційності забезпечується гарантією збереження даних про респондентів, шифруванням ініціалів у звітних документах, не передаванням інформації назовні або стороннім особам.

2.3. Глосарій дослідження.

Міжнаціональний шлюб – це шлюбний зв'язок, укладений між особами різної національності, процес соціалізації яких відбувався у різних етнокультурних середовищах. Міжособистісні стосунки в таких сім'ях мають свою специфіку, адже саме в таких шлюбах більшість конфліктних ситуацій виникають на ґрунті відмінностей в уявленнях подружжя про спосіб життя, цінності та традиційні очікування, обумовлених їх етнічною належністю.

Існує дві тенденції у розумінні функціонування міжнаціональної сім'ї, одна з яких наголошує на беззаперечному факті наявності кризи сім'ї, що призводить до поступової руйнації усталених норм і традицій. Інша, підкреслює закономірність існуючих процесів, що зумовлено потребою людини в більшій індивідуалізації, набутті значимості, необхідності особистісного простору для самовираження. В даному випадку, сім'я не є тією сферою, яка може задовольнити сповна ці людські потреби.

Стиль виховання - ставлення батьків до дитини, застосування прийомів та методів впливу на дитину, що виражаються у своєрідній манері словесного

поводження та взаємодії з дитиною, що характеризується ступенем контролю, турботи та опіки, тісністю емоційних контактів між батьками та дитиною (емоційно теплий – емоційно холодний), характером керівництва поведінкою дитини з боку дорослих (демократична — авторитарна), кількістю заборон (обмежувальна — потуральна) тощо.

Соціально-педагогічний супровід - процес, який містить комплекс цілеспрямованих послідовних педагогічних дій, що допомагають людині зрозуміти життєву ситуацію, яка виникає і забезпечують його саморозвиток на основі рефлексії того, що відбувається. Головною метою супроводу є створення простору сприятливих умов для прояву дитиною себе як суб'єкта власного життєтворчості. Пріоритетами реалізації методології педагогічного супроводу повинні стати навчання вибору, створення орієнтаційного поля розвитку, зміцнення внутрішнього Я дитини, формування адаптивних здібностей.

**Розділ III. Особливості виховання дітей у міжнаціональній сім'ї:
результати емпіричного дослідження**

3.1. Аналіз результатів за методикою «Тест культурно-ціннісних орієнтацій Дж. Таусенда».

У дослідженні брали участь 7 шлюбних пар, тобто 14 респондентів. Узагальнені дані представлені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Таблиця 2. Розподіл відповідей за результати тесту культурно-ціннісних орієнтацій Дж. Таусенда».

№ пари	Статус	Тип культури		
		Традиційна (ТК)	Сучасна (СК)	Динамічно розвивається (ДК)
1	Дружина	40%	40%	20%
	Чоловік	20%	60%	20%
2	Дружина	-	80%	20%
	Чоловік	20%	80%	-
3	Дружина	20%	40%	40%
	Чоловік	40%	20%	40%
4	Дружина	80%	-	20%
	Чоловік	20%	60%	20%
5	Дружина	20%	60%	20%
	Чоловік	20%	80%	-
6	Дружина	-	60%	40%
	Чоловік	-	100%	-
7	Дружина	-	60%	40%

	Чоловік	20%	80%	-
--	---------	-----	-----	---

Як видно із представлених даних (Табл.2) усі шлюбні пари мають розходження у типах культур, на яку зорієнтовані вони, як представники відповідного етносу (українського чи китайського).

Зокрема, 1 шлюбна пара: дружина тяжіє до рівномірного розподілу орієнтації на минуле (40%ТК) і сучасне (40%СК), ДРК представлено 20%. Можна передбачити, що дружина поєднує орієнтації на минуле, що характеризується прихильністю до традицій, інтересу до історії, орієнтацією на сімейні зв'язки із одночасним прагненням до свободи, незалежності, самовираження тощо.

У чоловіка першої шлюбної пари значно переважає орієнтація на сучасну культуру (60% СК), тоді як дві інші типи (ТК і ДРК) представлені рівномірно (по 20%). Можна передбачити, що для чоловіка важливою є орієнтація на сьогодення, на події сучасності, де прийняття рішень здійснюється в процесі узгодження з думкою групою, сім'ї, колективу співробітників.

Можна передбачити, що виявлена різниця у орієнтаціях на тип культури може породжувати протиріччя у стилях виховання дитини.

Друга шлюбна пара характеризується тим, що і чоловік і дружина мають однаково високий відсоток орієнтації на сучасну культуру (80% СК), що вказує на те, що подружжя однаково високо цінують як життя в гармонії з природою, так і орієнтацію на дотримання прав людини, її саморозвитку і самоактуалізації. Важливим є успіх, визнання, узгодження і вироблення правил із іншими людьми.

Водночас, по 20% відповідей розподілені у дружини - із орієнтацією на минуле (ТК), а у чоловіка – на ту культуру, що динамічно розвивається (ДРК).

Можна передбачити, що не далячись на достатньо високий відсоток збігів щодо вибору СК, тим не менш існує вірогідність у розходженнях на шляхи батьківського орієнтування дитини.

Третя шлюбна пара мають по 40% збігів щодо вибору динамічної культури, що характеризується орієнтацією на індивідуальність, незалежність, автономність від соціального оточення, важливим є надання суспільством рівних можливостей для розвитку здібностей людини, цінується час і орієнтація на невідворотність покарання і обов'язковість матеріальної винагороди.

Водночас, у цій шлюбній парі означені тенденції (орієнтацію на майбутнє) – чоловік узгоджує із минулим (теж 40%), то дружина – із сучасним (40%).

Виявлені відмінності, попри однаковий вибір орієнтації на майбутнє, вказує на виникнення потенційних протиріч у стилі виховання дитини.

Четверта шлюбна пара демонструє найбільші відмінності у своїх виборах. Якщо дружина переважно зорієнтована на минуле (80% ТК), у якому важливими є сімейні зв'язки, традиції, релігія, зовнішній контроль, то для чоловіка 60% орієнтації припадає на сьогоднішній день (СК), на події сучасності. Важливим є гармонія з природою, із соціумом.

20% подружжя розподілило на орієнтацію на майбутнє, і це те спільне, що їх об'єднує.

Натомість, виходячи із отриманих даних можна передбачити, що існує потенційна загроза у розходженні у поглядах на виховання дітей, способів і методів, якими батьки керуються, у особливостях ціннісних настанов, які породжені типами культур, до яких батьки належать.

П'ята пара демонструє найменше розбіжностей у орієнтаціях на типи культур, і співпадає за більшістю виборів сучасної культури (СК): дружина –

60%; чоловік – 80%. Можна передбачити, що подружжя буди узгодженим щодо орієнтування на сьогодення, на події сучасності. Велика увага буде приділятися відстоюванню прав людини, її покликання, отримання визнання.

Шоста шлюбна пара має як відмінності, так і співпадіння. Зокрема, ні дружина, ні чоловік не орієнтовані на традиційну культуру (0%). Натомість чоловік 100% орієнтований на сьогодення (СК), дружина – 60% орієнтована на СК, а 40% на динамічну культуру, що розвивається.

Такі відмінності можуть вказувати на те, що чоловік буде всіляко орієнтуватися на події і контекст сьогодення, натомість дружина (яка теж вважає цю орієнтацію визначальною), тим не менш тяжіє до культури, яка орієнтована на короткострокові плани, швидкі і індивідуальні рішення, де важливим є принцип: «час - це гроші».

Означені відмінності можуть породжувати конфлікт у стилях виховання дитини.

Сьома шлюбна пара однаково здебільшого орієнтована на культуру сьогодення: дружина (60% СК), чоловік (80% СК), це може вказувати на те, що в своїх підходах до виховання дітей вони будуть орієнтуватись на сьогодення, на події сучасності. Велика увага буде приділятися відстоюванню прав людини, її покликання, отримання визнання. Натомість, поєднання із іншими орієнтаціями на тип культуру має свої відмінності: дружина тяжіє до динамічної культури, що розвивається (40% ДРК), а чоловік – до традиційної культури (20% ТК).

Виявлені відмінності вказують на можливі розходження у ціннісних і моральних орієнтирах у вихованні дитини.

Отримавши результати тестування, ми також вирішили проаналізувати відмінності у орієнтуванні на тип культури між представниками українського і

китайського етносу. Для цього ми об'єднали дані, отримані від дружин і чоловіків, але врахували їхню належність до етносу. Отримані дані представлені у таблиці №3.

Таблиця 3

Таблиця 3. Розподіл відповідей щодо орієнтування на тип культури

Тип культури	Український етнос	Китайський етнос
Традиційна культура (ТК)	24%	18%
Сучасна культура (СК)	47%	71%
Культура, що динамічно розвивається (ДРК)	29%	11%

Як видно із таблиці 3, існують значні відмінності в уявленнях про типи культур у представників китайського і українського етносів. Як виявилось, у обох етнічних групах спостерігається домінування орієнтування на сучасну культуру (СК: 47% - українці, 71% - китайці), що пояснює орієнтацію людей на сьогодення, на події сучасності, на прагнення жити у гармонії з природою, на прагнення до самореалізації та самоактуалізації, дотримання соціальної дистанції та рольових приписів, підпорядкування суспільним нормам моралі та законів, орієнтація на успіх та визнання). Водночас, орієнтування на цей тип культури у китайських шлюбних партнерів є значно вищим. Натомість, в українських шлюбних партнерів другу позицію займає орієнтування на динамічну культуру, що розвивається (ДРК – 29%), у китайців, вона, навпаки, має найменший відсоток виборів – 11%, тоді як традиційна культура – 18%. Відповідно, можна передбачити, що орієнтації представників українського

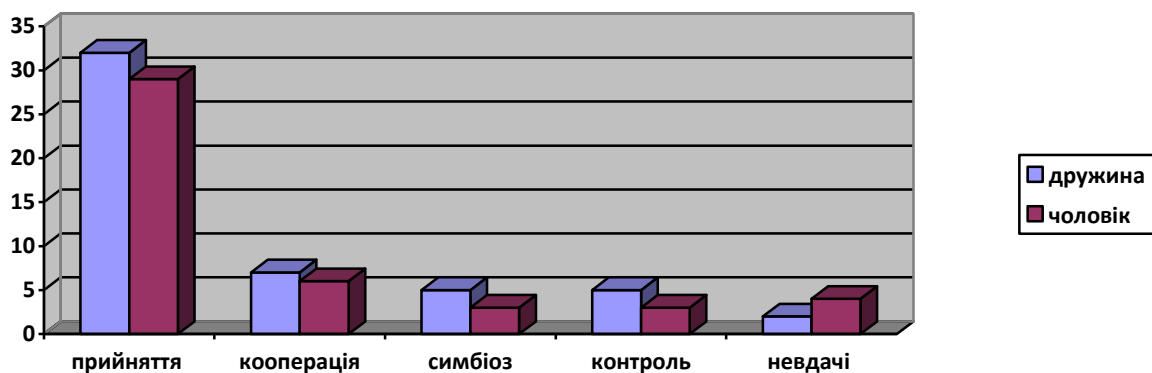
етносу на сучасний тип культури буде доповнюватися тенденціями із ДРК, тобто прагненням до індивідуальності, незалежності, автономності від соціального оточення, орієнтацією на суспільство рівних можливостей.

3.2 Аналіз дослідження батьківського ставлення (за методикою А.Я.Варга, В.В.Столин).

З метою вивчення особливостей батьківського ставлення, як системи різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, які практикують батьки у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру та особистості самої дитини, нами була використана методика Тест батьківського ставлення (А.Варга, В.Столин).

При обробці результатів тесту ми зважали на відповіді батька і матері, і отримані дані представляли на спільній діаграмі. Кожна діаграма відображає особливості батьківського ставлення у кожній із семи сімей.

Результати відповідей першої шлюбної пари відображені на рис.1. Як показує малюнок чоловік і дружина не співпадають ні по жодній із шкал у кількісному вимірі, але вони потрапляють у спільний кластер «високий» за шкалою «прийняття»; «середній» - за шкалою «кооперація», «симбіоз» і «контроль», і різняться за шкалою «невдачі дитини»: чоловік – середні показники, дружина – низькі.

Рисунок 1. Результати за тестом батьківського ставлення (Шлюбна пара №1)

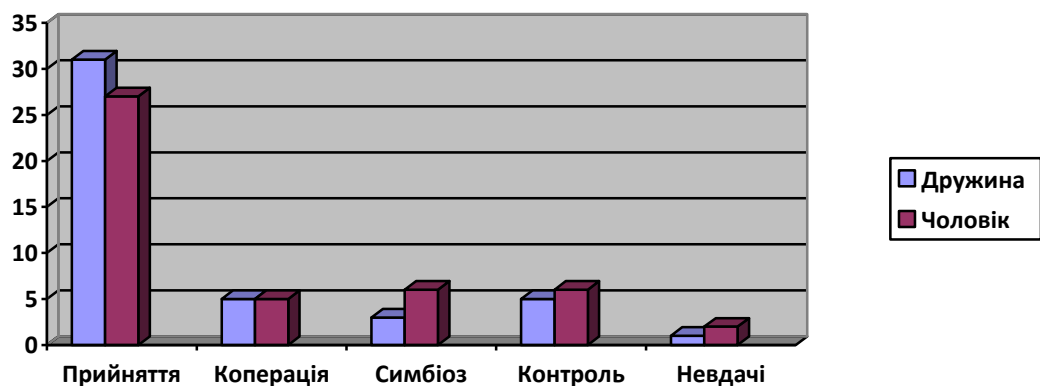
Виходячи з цього, можна передбачити, що у міжнаціональній сім'ї (№1) відсутні полярні відмінності у батьківському ставленні до дитини, позиції виявлені узгодженими, однак можуть бути відмінності щодо ставлення до невдач дитини: батько схильний акцентувати на них увагу, а мати – вважати їх випадковими.

Результати шлюбної пари №2 представлені на Рис.2.

Як видно із Рисунку, чоловік і дружина співпадають за шкалою «кооперація» (за середнім значенням). Співпадіння виявлені за шкалою «прийняття» і вони однаково є високими та за шкалою «невдачі», вони однаково є низькими. Натомість, існують відмінності за шкалою «симбіоз» і «контроль»- дружина має середній показник, а чоловік – високий.

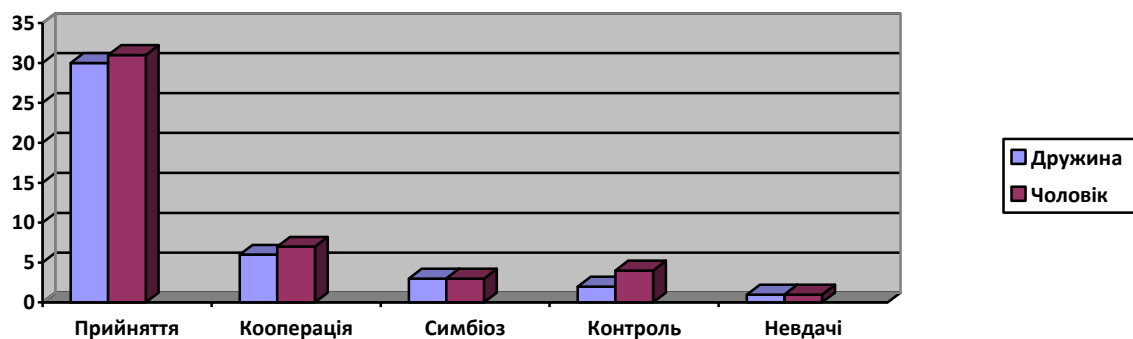
Виходячи із отриманих результатів, можна передбачити, що у міжнаціональній сім'ї (№2) відсутні істотні відмінності у батьківському ставленні до дитини, позиції здебільшого виявлені узгодженими, однаково ціннісним для батьків є прагнення дорослих до співпраці з дитиною, прояв щирої зацікавленості батьків та участь у її справах; водночас можуть виявитися відмінності щодо виявлення психологічної дистанції з дитиною, мати схильна

більше зберігати її по відношенню до дитини, аніж чоловік, натомість чоловік більше контролювати, аніж дружина.

Рисунок 2. Результати за тестом батьківського ставлення (Шлюбна пара №2)

Рисунок 3 відображає особливості батьківського ставлення у шлюбній парі №3. Як видно із Рисунку 3, чоловік і дружина співпадають за шкалою «симбіоз» (за середнім значенням), що вказує на спільність у встановленні психологічної дистанції з дитиною, і вибудовування її за типом «золотої середини».

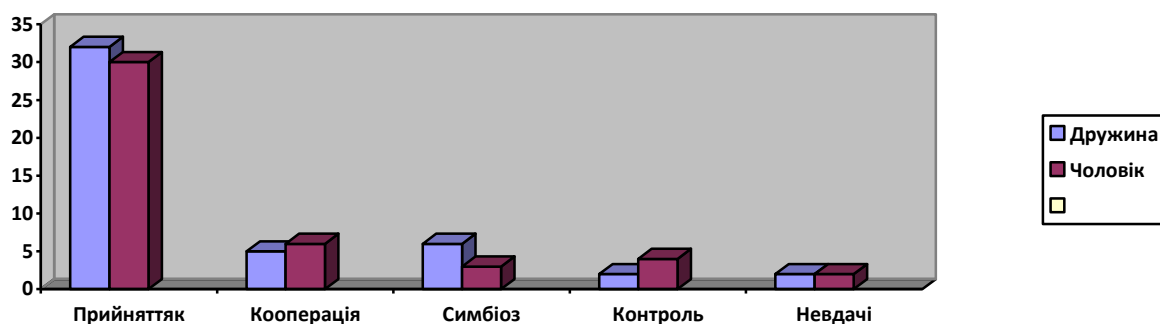
Рисунок 3. Результати тестування батьківського ставлення (Шлюбна пара №3)

Співпадіння виявлені за шкалою «прийняття» і вони однаково є високими у чоловіка та дружини; та за шкалою «невдачі», вони однаково є низькими. Натомість, існують відмінності за шкалою «кооперація» (дружина - середній

показник, чоловік – високий) і «контроль»- (дружина - низький показник, а чоловік – високий).

Виходячи із аналізу даних, можна передбачити, що у міжнаціональній сім'ї (№3) відсутні істотні відмінності у батьківському ставленні до дитини, позиції здебільшого виявлені узгодженими, однаково ціннісним для батьків є встановлення психологічної дистанції за типом «золотої середини», прийняття дитини, її планів і інтересів; водночас можуть виявитися відмінності у прийнятті дитини «на рівних», чоловік виявляє більшу схильність це робити, натомість як мати схильна взагалі не контролювати дитину, поступатися у вимогах.

Рисунок 4 відображає особливості батьківського ставлення у шлюбній парі №4.

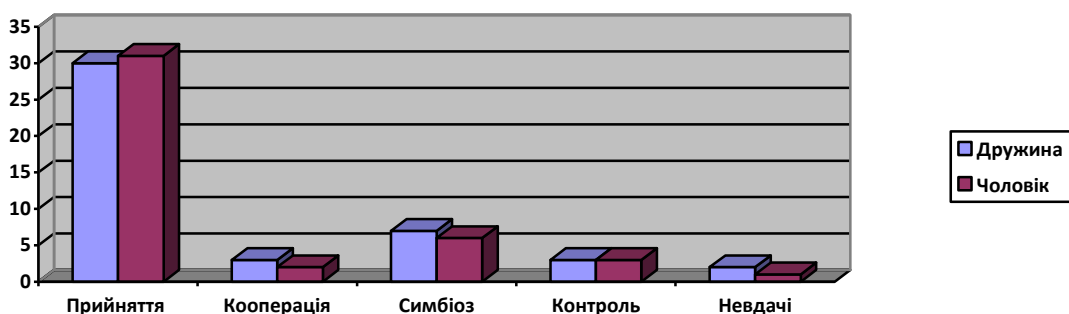
Рисунок 4. Результати тестування батьківського ставлення (Шлюбна пара №4)

Як видно із Рисунку 4, чоловік і дружина мають однаково високі показники за шкалою «прийняття», однаково середні показники за шкалою «кооперація», однаково низькі показники за шкалою «невдачі дитини». Водночас, у чоловіка зафіксовані середні показники за шкалою «контроль», у дружини – низькі, і дуже контрастують показники за шкалою «симбіоз»: у дружини високі, у чоловіка – середні.

Можна передбачити, що у міжнаціональній сім'ї (№4) є багато спільного у особливостях батьківського ставлення з боку дружини і чоловіка. Це стосується

особливостей прийняття дитини, розуміння її планів та інтересів, батьки проводять з нею багато часу тощо. Притаманними є також вибудовування стосунків не зовсім на рівних, але й без психологічного відторгнення, однаково без «драматизму» батьки приймають невдачі дитини, і вірять у її успіх. Натомість, виявлена різниця у способах побудови психологічної дистанції між батьками і дитиною, для чоловіка важливим є «не зовсім зближуватися» з нею, тоді як мати намагається завжди бути ближчою до неї, задовольнити основні потреби.

На Рис. 5 відображені особливості батьківського ставлення шлюбної пари №5.

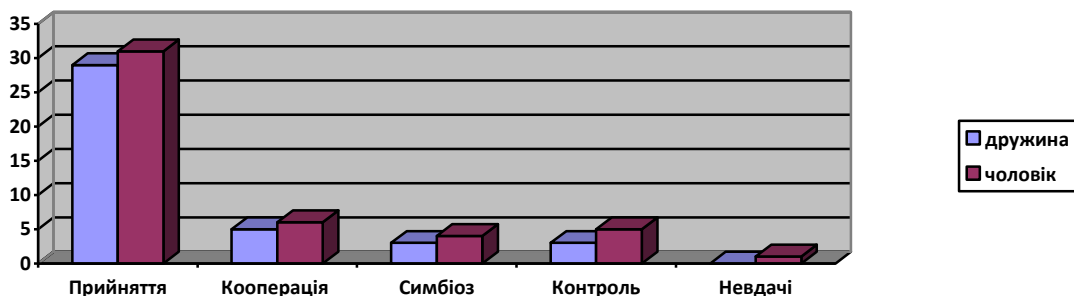
Рисунок 5. Результати тестування батьківського ставлення (Шлюбна пара №5)

Як показали результати дослідження, у шлюбної пари №5 однаково високими є показники за шкалою «прийняття», «симбіоз», середніми – за шкалою «контроль» і низькими за шкалою «ставлення до невдач дитини». Виявлені відмінності між шкалами «кооперація» (у чоловіка – низький рівень, у дружини – середній).

Відповідно, можна передбачити що у міжнаціональній сім'ї (№5) є багато спільного у особливостях батьківського ставлення з боку дружини і чоловіка. Це стосується особливостей прийняття дитини, розуміння її планів та інтересів, а також відсутність психологічної дистанції у стосунках. Батьки намагаються завжди бути ближчими до неї, задовольнити основні потреби. Так само легко

батьки приймають невдачі дитини, і вірять у її успіх. Натомість, виявлена різниця у особливостях проявів зацікавленості до здібностей дитини, її успіхів, невдач тощо. Дружина виявляє більше емпатії і зацікавленості.

Рисунок 6 відображає особливості батьківського ставлення до дитини шлюбної пари №6.

Рисунок 6. Результати тестування батьківського ставлення (Шлюбна пара №6)

Як показують результати тестування, батьки не мають жодних розходжень у ставленні до дитини. Усі показники містяться в діапазонах високих значень - «прийняття», середніх значень - «кооперація», «симбіоз», «контроль» і низьких значень - «ставлення до невдач». Цікаво, що лише ця шлюбна пара у нашому дослідженні має наразі двох дітей. Можна передбачити, що у міжкультурній сім'ї №6 існує єдність поглядів на виховання дітей, методи і прийоми використовуються узгоджено, не виключено, що це є результатом досвіду, набутого під час виховання двох дітей.

На Рисунку 7 представлено результати тестування батьківського ставлення шлюбної пари №7.

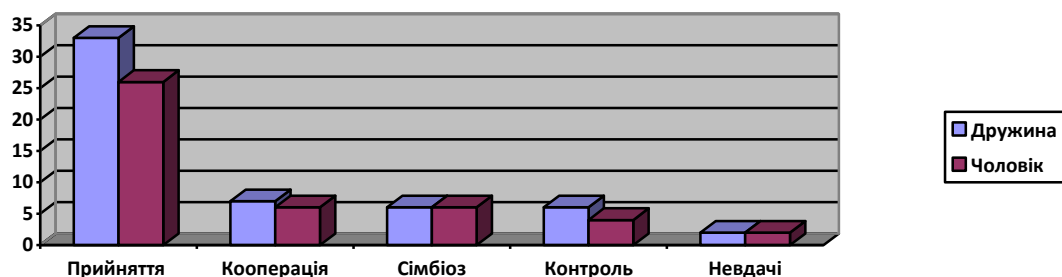

Рисунок 7. Результати тестування батьківського ставлення (Шлюбна пара №6)

Як показують результати, шлюбне подружжя №6 має узгоджені позиції за шкалами «прийняття» (високі значення), «симбіоз» (високі значення), «сприйняття невдач» (низькі значення). В цілому, це вказує на велику ступінь прийняття і довіри до дитини, відсутності психологічної дистанції, віри в неї і підтримки. Зафіксовані розходження за шкалами «кооперація» і «контроль» (чоловік – вискі значення, дружина – середні), що може вказувати, що у цій міжнаціональній сім'ї дружина чутливіше реагує на потреби дитини, й, водночас, на відміну від чоловіка, є більш авторитарною.

Проаналізувавши та узагальнивши дані по кожній міжнаціональній сім'ї, яка брала участь у нашому дослідженні, ми об'єднали усі результати в одну таблицю зведених даних (див. табл.4).

Таблиця 4

Таблиця 4. Узагальнені результати тестування батьківського ставлення

Шлюбні пари	Статус	Прийняття	Кооперація	Симбіоз	Контроль	Невдачі дитини	Розходження %
1	Дружина	в	с	с	с	н	20%
	Чоловік	в	с	с	с	с	
	Дружина	в	с	с	с	н	

2	Чоловік	В	С	В	В	Н	40%
3	Дружина	В	С	С	Н	Н	40%
	Чоловік	В	В	С	С	Н	
4	Дружина	В	С	В	Н	Н	40%
	Чоловік	В	С	С	С	Н	
5	Дружина	В	С	С	С	Н	20%
	Чоловік	В	С	В	С	Н	
6	Дружина	В	С	С	С	Н	0%
	Чоловік	В	С	С	С	Н	
7	Дружина	В	В	В	В	Н	40%
	Чоловік	В	С	В	С	Н	
Заг.%	Високий	100%	14%	36%	14%	0%	
	Середній		86%	64%	72%	7%	
	Низький		0%		14%	93%	
% відмінностей		0%	28%	43%	57%	14%	

Як видно із таблиці 4, кожна шлюбна пара має індивідуальні відмінності у способах батьківського ставлення до дітей. Переважають сім'ї (4 із 7) у яких зафіксована відмінність у поглядах на виховання у межах 40%, у двох сімей – 20%, одна сім'я – 0%.

Водночас, відмічається, що серед усіх сімей 100% «співпадіння» за високим показником займає шкала «прийняття», що виражає загальне позитивне ставлення до дитини у міжнаціональних сім'ях; батьки приймають дитину такою, якою вона є, поважають і визнають її індивідуальність, схвалюють її інтереси, підтримують плани, проводить з нею (з ними) достатньо багато часу і не жалкують про це.

Також, зафіксоване велика частка співпадіння за шкалою «ставлення до невдач дитини» (одна сім'я має відмінності), що вказує на те, що у міжнаціональних сім'ях існує батьківська згода щодо невдач і здібностей дитини, її успіхів, батьки швидше готові вважати, що невдачі дитини є випадковими і вірять у неї.

Виявлено, що у способах кооперації більшість сімей (5 із 7) мають узгодженість, водночас характерним виявилось переважання (86%) середніх значень, що може вказувати на вияв зацікавленості батьками у міжнаціональній сім'ї до справ дитини, але чітко виявленої співпраці не є притаманним стилем стосунків у опитуваних міжнаціональних сім'ях.

Зафіксовані достатньо високі показники відмінностей за шкалою «Симбіоз» (у 3 сім'ях із 7), що вказує на існування відмінностей у способах психологічного дистанціювання між батьками і дітьми у цих сім'ях. Така диспропорція існує між показниками (36% - високий; 64%- середній), що вказує на те, що третина дорослих не встановлює психологічну дистанцію між собою і дитиною, намагається завжди бути ближчим до неї, задовольнити основні потреби, а 64% схильні цю дистанцію зменшити.

Найбільше відмінностей виявлено за шкалою «контроль» (у 4 сім'ях із 7). Найбільшим є також розкид між показниками: 14%-високий, 72%-середній, 14%-низький, що вказує на існуючі протиріччя у міжнаціональних сім'ях виборах демократичного або авторитарного стилю виховання.

Таким чином, результати проведені за методикою батьківського ставлення дозволили побачити тенденції відмінностей у стилях виховання дітей у міжнаціональних сім'ях.

3.3. Результати дослідження за методом незакінчених речень

Для виявлення особливостей функціонування міжнаціонального шлюбу ми використали метод незакінчених речень. Для аналізу відповідей скористаємось систематизацію отриманих «дописів» незакінчених речень від респондентів (Див. табл. 5).

Таблиця 5

Таблиця 5. Відповіді респондентів за методом незакінчених речень

№	Твердження	Відповіді	
		Україна (чоловік /дружина)	Китай (чоловік /дружина)
1	Моя сім'я вирізняється серед усіх інших тим, що.....	<p>“мы с супругом родом абсолютно с разных стран, разных культур”</p> <p>“у нас интернациональная семья”</p> <p>“у нас дома звучат как минимум 3 языка”</p> <p>“ми міжнаціональна сім'я”</p> <p>“она интернациональная”</p> <p>“вона міжнаціональна”</p>	<p>“вона досить розумна”</p> <p>“культурное и языковое разнообразие”</p> <p>“мы трансграничный брак, познакомились в Интернете. Китайский используется в семейном общении. Моя жена любит китайскую культуру”</p> <p>“зараз ми дуже щасливі”</p> <p>“у нас иностранный брак, ребенок смешанной расы”</p> <p>“наши дети говорят на нескольких языках”</p>
2	Оскільки ми, батьки, належимо до різних культур, то.....	<p>“у нас с супругом часто могут возникать недоразумения”</p> <p>“иногда бывают</p>	<p>“потрібно терпіти і розуміти один одного”</p> <p>“мы будем понимать</p>

		<p>разногласия”</p> <p>“у нашей дочери есть возможность иметь широкий кругозор, знакомясь с самого детства параллельно культурам двух очень разных стран”</p> <p>“стараемся совмещать особенности воспитания каждой из культур”</p> <p>“у нас не всегда совпадают мнения друг с другом”</p>	<p>культуру друг друга, уважать друг друга и терпеть друг друга”</p> <p>“ми повинні розуміти один одного”</p> <p>“нужно понимать друг друга”</p> <p>"то ребенок могут больше узнать о культурах разных стран”</p>
3	<p>Найбільш гострим (болючим) питанням у вихованні дітей, є..</p>	<p>“у супруга недостаточного свободного времени (в связи с работой), чтобы научить ребенка языку его родины”</p> <p>“уделять достаточно внимания ребенку”</p> <p>“поки таких проблем немає”</p> <p>“пищевые привычки”</p> <p>“учить отдавать, а не только получать”</p>	<p>“розбіжності між батьками щодо виховання дітей”</p> <p>“воздействие двух разных ценностей на ребенка может заставить его задуматься, стоит ли ему слушать отца или мать”</p> <p>“нехай діти менше дивляться електронні вироби”</p> <p>“пищевые привычки”</p>
4	<p>На відміну від чоловіка (дружини), я вважаю, що дитину.....</p> <p>...</p>	<p>“нужно научить детей говорить по-китайски”</p> <p>“нужно иногда быть строгим с ним”</p> <p>“ребенку нужно давать больше свободы выбора”</p> <p>“что ребенка нужно</p>	<p>“ми не сперечаємось”</p> <p>“будет лучше в лучшей системе образования”</p> <p>“моїй дитині в майбутньому подобається спорт”/</p>

		воспитывать строго, потому что...строгая дисциплина сформирует сильный характер”	“у детей светлое будущее” “когда вырастут, он будут более склонны к китайскому образу мышления”
5	Найбільше, що впливає на виховання дітей у міжнаціональному шлюбі, це.....	“дети могут получить два образования и культуры” “культура и язык” “это два разных языка общения в семье”. “поликультурные взгляды на жизнь”	“вибір рідної мови дитини” “конфликт между родителями в семейной жизни приводит к тому, что дети не имеют чувства принадлежности и не знают, где они находятся” “моя дитина може розмовляти кількома мовами” “это два разных языка общения в семье”. “ребенку, возможно, придется принять бикультурный образ мышления»
6	Щоб досягати згоди у вихованні, треба.....	“определить в первую очередь, что выбрать компромисс” “многое решать обоим родителям” “взаємоповага, любов і терпіння” “нужно постоянно искать компромисс”	“більше спілкування” “сформулировать принципы воспитания детей в семье, например, родители и дети говорят дома только по-китайски. Бабушка говорит с ребенком по-русски,

		<p>больше советоваться и “обговаривать проблемы воспитания друг с другом”</p>	<p>пусть ребенок сам выбирает занятие по интересам”.</p> <p>“Нехай діти вчать китайську і вчать українську”</p> <p>“нужно постоянно искать компромисс”</p> <p>“муж и жена договариваются вместе об образовании детей”</p>
7	<p>Я би порадила (порадив) майбутнім батькам, які мають міжнаціональний шлюб, щоб....</p>	<p>“больше общайтесь думайте с точки зрения развития детей”</p> <p>“они научились понимать друг друга”</p> <p>“они больше узнавали о национальной культуре супруга/супруги, понимание культуры позволяет лучше понимать особенности воспитания и минимизирует разногласия”</p> <p>“они проявляли толерантное отношение к культуре друг друга”</p>	<p>“здатні розуміти культуру та звички один одного”</p> <p>“проконсультуйтеся с друзьями, у которых есть трансграничные браки”</p> <p>“узнайте о неприятных вещах, с которыми они сталкиваются в жизни. Вы приемлемы. Если язык не может общаться и ценности не совпадают, лучше не жениться”</p> <p>“це дуже щаслива річ”</p> <p>“чтобы они больше узнавали о национальной культуре супруга/супруги,</p>

			<p>понимание культуры позволяет лучше понимать особенности воспитания и минимизирует разногласия”</p> <p>“самое главное в интернациональном браке — понимать и поддерживать друг друга”</p>
--	--	--	---

Аналіз показує наступне:

1. Відповіді респондентів були умовно розподілені на 2 групи: з «української» та «китайської» сторін. Аналіз показав, що у відповідях нема домінування чи акцентування шлюбного партнера на своїй культурі. Навпроти, відповіді засвідчують, що подружжя чітко виокремлює себе як «міжнаціональну» («інтернаціональну», «трансграничну», «полікультурну», «іноземну») сім'ю, яка має «культурне і мовне різноманіття».

2. Найбільшими перевагами міжнаціональної сім'ї є можливість отримати «дві освіти і дві культури», «широкий кругозір», «дві мови одночасно», тобто такий тип сім'ї дозволяє виховувати дитину у полікультурному середовищі, що забезпечить їй у подальшому позитивну адаптацію до суспільства. «*У дітей світле майбутнє*» - відповідь одного із респондентів.

3. Найбільше, що вирізняє міжнаціональну сім'ю, це важливість постійного «ув'язування» у сім'ї двох культур між собою, яка виявляється на різних рівнях: у поглядах на життя, у використанні мов у сімейному побуті, у харчових звичках, у поглядах на виховання (зокрема ставленні до використання електронних ігор, заняття спортом), а також способах виховання (виявилось, що «українська

сторона» більше декларує про необхідність строгих методів виховання або ж, навпаки, надання свободи вибору).

4. Відповіді засвідчують, що міжнаціональна родина визнає факт непорозумінь на ґрунті відмінності культур, а головними механізмами протидії конфліктам називаються вміння «досягати компромісу», вміння «обговорювати проблеми виховання», вміння «домовлятися про проблеми освіти», вміння «вчити віддавати, а не лише приймати», а також плекання у сім'ї почуття любові, толерантності, взаємоповаги, взаєморозуміння, підтримка, терпіння.

5. Міжнаціональне подружжя вважає, що запобіжником непорозумінь і гармонійного союзу є здатність «розуміти культуру та звички один одного», прийняття цінностей культур, розуміння особливостей виховання в різних культурах. Молоді люди, які планують створити міжнаціональний шлюб, повинні добре ознайомитись із культурою партнера, дізнатися про ті «неприємні речі», які можуть їх чекати (пише представник китайської сторони), сформулювати спільні принципи виховання дітей. При з'ясуванні відмінностей у цінностях культур і їх неприйнятті – краще «шлюб не укладати». Між тим, *«це дуже щаслива річ!»*

3.4. Аналіз глибинного напівструктурованого інтерв'ю.

З метою поглибленого вивчення особливостей стилів виховання у міжнаціональних сім'ях було проведено глибинне напівструктуроване інтерв'ю з двома жінками-українками, які мають шлюбних партнерів: чоловік - француз та чоловік – індус, відповідно. Перша шлюбна пара мають 2-х дітей (син, 18 р., син, 15 р). Місце проживання – Великобританія. Друга шлюбна пара мають двох дітей (дочка 17 р., син - 10 р.). Місце проживання – Великобританія.

Респондент №1 на питання про особливості своєї сім'ї, відмітила, що їхня сім'я не є якоюсь особливою, оскільки *«змішаних сімей насправді існує дуже багато»*.

На питання, чи є розбіжності у поглядах на виховання дітей, респондент відповіла, що часто це *«дрібниці»*, які стосуються, наприклад, *«манер поведінки за столом»* (французи вимагають дотримання етикету: не вставати з-за столу дітям раніше за дорослих, спільно вечеряти); *«ставлення до вчителів»*: у французьких батьків і, відповідно, дітей воно більш поблажливіше, нема позиції «святості»; *«святкування родинних свят»* (обов'язково має збиратись вся велика французька родина на свята). Крім того, у французькій виховній системі існує правило на *«особистий простір дитини»*, батьки не поспішають вирішувати проблеми за дитину, не потакають їй, вміють чекати, більше того, з самого народження дитина знаходиться у своїй окремій кімнаті, а не у батьківській спальні. Натомість, на думку респондентки, українські батьки поспішають вирішити проблеми за дитину, *«підставляють руки»*. Фактично усі ці речі, зауважила респондентка, *«я прийняла, погодилась»*, а чоловік, відповідно, прийняв мої правила – *«підтримувати стосунки з рідними і поза святами, комунікувати з ними»* (оскільки вважала, що робиться цього недостатньо, і відчувається між ними ізольованість).

Розмірковуючи над питанням розбіжностей, респондентка висловила думку, що часто дуже важко зрозуміти, що накладає відбиток на виховання дітей – індивідуальні (психологічні) особливості батька/матері, чи культура того народу, представником якої вони є. Водночас, велику роль відіграє й те, у якому середовищі виховуються діти наразі. Зокрема, британське середовище культивує у громадянах *«благодійництво, потребу у наданні безоплатної допомоги, жертвності, і це ті «європейські цінності, які чоловік поділяв і раніше»*. Водночас,

для українки, формування якої відбувалось у Радянському Союзі, такі речі були поза фокусом уваги, і тому ставлення до благодійництва, зокрема, теж набуло трансформацій, і наразі жінка підтримує це і культивує у своїх дітях.

Одним із складних питань, на думку респондентки, є відчуття національної ідентичності дітей, народжених у міжнаціональній сім'ї. На її думку, воно є *«розмитим»* для самих дітей. І тут *«не факт, що одна парадигма виховання дасть однаковий результат для обох дітей»*. Хтось із них більше тяжіє відчувати себе українцем, хтось французом, але *«точно не британцем»*.

Відмінною також, на думку респондентки, є релігія та, відповідно, релігійні обряди. Як здається респондентці, їй вдалось змінити погляд чоловіка на ставлення до цих речей, як до *«комерціалізованих заходів»* (наприклад, скупляння подарунків на Різдво), і додати істинних сенсів у релігійні обряди та традиції (наприклад, збирання родини за столом, культивування *«приналежності до роду, землі на якій ти виріс»*, що є важливим в Україні, тощо). *«І це вже стало частиною ідентичності нашої сім'ї»*, *«ми створили новий культурний простір»*.

На питання, яким чином можна досягати згоди у міжнаціональній сім'ї, було сказано, що головне – *«підтримувати стосунки між собою і доходити згоди»*, *«бути толерантним»*, *«з'ясувати цінності до вкладання шлюбу»*. Водночас, дуже важливу роль відіграє сім'я шлюбного партнера: *«сім'я чоловіка яка сприйняла мене як європейку, було важливим плюсом»*.

У своїх відповідях Респондентка №2 зауважила, що у їхній сім'ї існують помітні розбіжності у стилях виховання дітей. Це виявляється в тому, що чоловік, як представник індуської культури, культивує в дітях *«статусність»*, *«приналежність до «вищої касты»*, *«дистанційованість (фізичну і душевну)»*, а також *«авторитет батька»*. Це виявляється і у неоднаковому ставленні до дітей, а відтак до дочки не висувається ніяких вимог, підтримується відома індуська

поговорка *«щоб її нога ніколи не торкнулася землі»* (тобто переважає батьківське настановлення на кар'єру жінки- домогосподарки, берегині сімейного гнізда). Натомість, *«якщо ж дочка отримає вищу освіту, то це має бути якась престижна , статусна професія – лікаря чи юриста»*.

До сина висувуються інші вимоги – він має гарно вчитися, здобувати, думати про майбутню професію тощо. Ці протиріччя виявились навіть у підборі імені для дітей, щодо дівчинки було погоджено європейське ім'я, щодо хлопчика – чоловік категорично настояв на *«індуському імені»*.

Помітною ознакою у сім'ї є авторитаризм батька. Це виявляється у багатьох речах, зокрема у забороні дітям харчуватися на свій смак, залишати недоїдені страви на тарілці (*«має бути суспільство чистих тарілок»*), це стосується вибору друзів дітей, *«які мають бути аристократичного роду»*. На думку респондентки, більше у ставленні до дітей переважає *«забезпечення»*, але не любов.

Багато архаїчного зберіглось і культивується в їхній сім'ї того, що *«несе з собою чоловік із своєї сім'ї»*. Зокрема, респондентка не уявляє, щоб батько міг обговорювати із дітьми (хлопчиком, зокрема), проблеми статевого виховання, оскільки психологічного контакту з ними нема.

Щодо релігійних поглядів, то на думку респондентки, в їхній сім'ї вдалось створити новий культурний простір, зокрема діти були похрещені у православній церкві. Мова хінді не підтримується в сім'ї, і діти нею не розмовляють. Натомість розмовляють російською (яка є базовою для дружини) і англійською.

Щодо питання відчуття ідентичності самими дітьми, респондентка відповіла, що дочка називає себе *«лондонкою»*, а синові важко на це питання дати відповідь.

Яким же чином долати ці протиріччя, і як виховувати дітей в міжнаціональній сім'ї? На це питання респондентка зауважує, що *«оскільки вона є дуже неконфліктною людиною, то весь час намагається згладити гострі кути,*

шукати компромісу». Так, для «прийняття індуської культури купила сарі, заохочую, щоб і дочці чоловік купив теж». Дуже важливо прислухатись до дітей, до їхніх потреб, а також ознайомитись із дитинством майбутнього шлюбного партнера, щоб потім «бути з ним на одній хвилі». Важливо до шлюбу обговорити «як виховувати дітей, у яких традиціях».

Як і перша респондентка, зауважила, що велику роль у прийнятті іншої культури відіграє родина шлюбного партнера, у її випадку, це сумний досвід, оскільки родина чоловіка фактично не прийняли її до свого кола, а внуків з моменту народження ще і не бачили, і не мають бажання це робити.

Таким чином, результати глибинного інтерв'ю посилюють попередні висновки (отримані на інших групах респондентів), а саме: міжнаціональний шлюб є сьогодні доволі поширеним явищем у глобалізованому світі; виховання дітей потребує узгодженості у стилях і виховних впливах; на підґрунті належності батьків до різних культур існують протиріччя і конфліктні ситуації щодо методів виховання дітей; важливим є знайомство із культурою, традиціями, особливостями виховання в країні (культурі), до якої належить шлюбний партнер; пошук компромісу – найкращий спосіб уникнення протиріч в міжкультурній сім'ї.

Висновки до розділу 2.

Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити особливості виховання дітей у міжнаціональних сім'ях.

Дослідженням було охоплено 7 шлюбних пар (14 респондентів), у яких чоловік та дружина належали до китайської та української культур. Для емпіричного дослідження ми використали батарею методик: тест типів культур Таусенда, тест батьківського ставлення (А.Я.Варга, В.В.Столин), проективна методика незакінчених речень, глибинне інтерв'ю.

Було з'ясовано, що шлюбні міжнаціональні пари мають відмінності у поглядах на типи культур, до яких вони належать. Зокрема, у обох етнічних групах (китайській і українській) спостерігається домінування орієнтування на сучасний тип культури, що пояснює їх орієнтацію на сьогодення, на події сучасності, на прагнення жити у гармонії з природою, на прагнення до самореалізації та самоактуалізації, дотримування соціальної дистанції та рольових приписів, підпорядкування суспільним нормам моралі та законів, орієнтація на успіх та визнання. Водночас, орієнтування на цей тип культури у китайських шлюбних партнерів є значно вищим. Натомість орієнтації представників українського етносу на сучасний тип культури доповнюється тенденціями щодо динамічної культури, що розвивається, тобто прагненням до індивідуальності, незалежності, автономності від соціального оточення, орієнтацією на суспільство рівних можливостей. Відповідно, виявлена домінуюча спільність у орієнтаціях на сучасний тип культури, й водночас, характерною для українства є прагнення до свободи, індивідуальності і незалежності. За таких обставин, можна говорити про існування потенційних відмінностей у поглядах на батьківські настанови: з одного боку – підпорядкування суспільним нормам,

приписам, орієнтація на успіх та визнання, з іншого – самовираження, індивідуальність, незалежність.

Були виявлено, що усі міжнаціональні сім'ї мають високий показник прийняття своєї дитини (дітей), що виражає загальне позитивне ставлення до дитини у міжнаціональних сім'ях, любові до неї і підтримки. В сім'ях існує батьківська згода щодо невдач і здібностей дитини, її успіхів, батьки швидше готові вважати, що невдачі дитини є випадковими і вірять у неї.

Натомість характерною є зацікавленість батьків у міжнаціональній сім'ї до справ дитини, але чітко виявленої співпраці не прослідковується, є притаманним стилем стосунків у опитуваних міжнаціональних сім'ях.

Особливістю є те, що існують відмінності у способах психологічного дистанціювання між батьками і дітьми у цих сім'ях. Третина дорослих не встановлює психологічну дистанцію між собою і дитиною, намагається завжди бути ближчим до неї, задовольнити основні потреби, а 64% схильні цю дистанцію зменшити.

Найбільше відмінностей виявлено щодо показників вибору стилю виховання авторитарного чи демократичного. Можна передбачити, що це протиріччя є ознакою приналежності батьків до різних типів культур, які різняться батьківськими установками на виховання дітей.

Шлюбні пари у міжнаціональній сім'ї вбачають відмінності у стилях виховання дітей, і необхідність у постійному пошуку компромісу. Це стосується багатьох аспектів: використання (опанування) мови, харчових звичок, використання електронних ігор, занять спортом, а також у конкретних способах виховання (авторитарного чи демократичного).

Висновки:

За результатами теоретико-методологічного дослідження проблеми розвитку і виховання дітей в міжнаціональній сім'ї було встановлено, що інститут сім'ї в сучасному глобалізованому світі зазнає трансформаційних змін і, на думку вчених, усе більше стверджує себе як «психотерапевтичний союз». Призначення сім'ї пов'язується сьогодні зі створенням умов для саморозвитку та особистої самореалізації як подружжя, так і дітей. Виховання все більше набирає характеру рівноправного співробітництва батьків і дітей, побудованого на повазі до прав дитини та визнання її права на самостійну реалізацію та вибір життєвого шляху.

Особливу групу становлять міжнаціональні сім'ї, основним критерієм виділення яких є особливості етнокультурної соціалізації індивіда (шлюбного партнера) в дошлюбний період. Міжнаціональний шлюб – це шлюбний зв'язок, укладений між особами різної національності, процес соціалізації яких відбувався у різних етнокультурних середовищах. Міжособистісні стосунки в таких сім'ях мають свою специфіку, адже саме в таких шлюбах більшість конфліктних ситуацій виникають на ґрунті відмінностей в уявленнях подружжя про спосіб життя, цінності та традиційні очікування, обумовлених їх етнічною належністю.

Процес виховання дітей в міжнаціональних сім'ях може характеризуватися рядом особливостей як проблемного характеру (зокрема, складнощі етнічної самоідентифікації дітей, складнощі освоєння мови, культурна самоідентифікація тощо), так і позитивного (білінгвізм дітей, адаптованість до полікультурного суспільства, розвиток таких умінь та навичок, які дозволяють людині вибудовувати взаємодію з носіями різних культур на основі толерантності та взаєморозуміння).

З'ясовано, що стиль виховання - це спосіб встановлення стосунків батьків з дитиною, застосування батьками певних прийомів та методів впливу на дитину,

що виражаються у своєрідній манері словесної поведінки та взаємодії з нею. На це впливає низка факторів, серед яких виділяють індивідуальні, психологічні, вікові та інші особливості дитини. Особливостями стилю виховання дітей в міжнаціональних сім'ях є необхідність узгодження подружжям способів і прийомів виховання дитини, оскільки батьківський і материнський стилі можуть відрізнитися через належність батьків до різних соціокультурних середовищ.

Важливим завданням у розвитку і формуванні «узгодженого» стилю виховання дітей в міжнаціональних сім'ях, є організація соціально-педагогічного супроводу, що передбачає розвиток ресурсів і розширення можливостей сім'ї та дитини у вирішенні проблем, які в ній виникають. Головною метою супроводу є створення простору сприятливих умов для прояву дитиною себе як суб'єкта власного життєтворчості.

За результатами емпіричного дослідження виявилось, було з'ясовано, що шлюбні міжнаціональні пари мають відмінності у поглядах на типи культур, до яких вони належать. Спостерігається домінування орієнтування на сучасний тип культури, що пояснює орієнтацію українських і китайських шлюбних партнерів на сьогоднішній день, на події сучасності, на прагнення жити у гармонії з природою, на прагнення до самореалізації та самоактуалізації, дотримання соціальної дистанції та рольових приписів, підпорядкування суспільним нормам моралі та законів, орієнтація на успіх та визнання. Орієнтування на цей тип культури у китайських шлюбних партнерів є значно вищим, на противагу орієнтації представників українського етносу на сучасний тип культури доповнюється тенденціями щодо динамічної культури, що розвивається, тобто прагненням до індивідуальності, незалежності, автономності від соціального оточення, орієнтацією на суспільство рівних можливостей. Виявлені протиріччя вказують на існування потенційних відмінностей у поглядах на батьківські настанови: з

одного боку – підпорядкування суспільним нормам, приписам, орієнтація на успіх та визнання, з іншого – самовираження, індивідуальність, незалежність.

Виявлено, що у міжнаціональних сім'ї характеризується загальним позитивним ставленням до дитини, любові до неї і підтримки. В сім'ях існує батьківська згода щодо невдач і здібностей дитини, її успіхів, батьки швидше готові вважати, що невдачі дитини є випадковими і вірять у неї. Водночас, яскраво виявленої співпраці між батьками і дітей не прослідковується, спостерігаються відмінності у способах психологічного дистанціювання. Протиріччя часто виявляються у розбіжностях виховання харчових звичок, манер поведінки, виборі дозвіллевих занять дітьми, ставленні до навчання, різниці поглядів на виховання хлопчика і дівчинки.

Найбільше відмінностей виявлено у способах обрання авторитарного/ демократичного стилю виховання, що зумовлено особливостями приналежності батьків до різних типів культур, які різняться батьківськими установками на виховання дітей.

Важливим соціально-психологічним механізмом усунення протиріч є узгодженість і пошук компромісу шлюбними партнерами. Особливе місце належить дошлюбному періоду подружжя, яке повинно добре ознайомитись із культурою, традиціями, батьківськими настановленнями шлюбного партнера, узгодити на цьому етапі позиції майбутнього батьківства, «пройти благословення» з боку батьків шлюбного партнера.

Технологія соціально-педагогічного супроводу міжнаціональної сім'ї повинна враховувати особливості побудови батьківського стилю виховання, її пріоритетами мають бути навчання міжкультурній комунікації і взаємодії шлюбних партнерів, створення орієнтаційного поля розвитку, узгодження стилів, методів і впливів батьківського виховання.

Список використаної літератури:

1. Адлер А. Наука жити - Київ: Port-Royal, 1997. 288 с.
2. Алексеєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, К., 2017. 527 с.
3. Берн Е. Ігри, у які грають люди. / Пер. К.Меньшикова. / Вид-во: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2022. 256 с.
4. Безлюдний О.І. Роль сім'ї в особистісному розвитку дитини / Порівняльно-педагогічні студії: науково-педагогічний журнал, 2011 (7), С. 8–13.
5. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 2008.
6. Біличенко Г.В. Соціально-педагогічний супровід розвитку дитини в контексті гуманістичної парадигми освіти // Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи: вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія», 2016 №1 (11). С.22-27.
7. Болдуин Дж. Духовное развитие детского индивидуума и человеческого рода / Джеймс Болдуин. М.: Либроком, 2011. 240 с
8. Буленко Т. В. Тенденції розвитку української сім'ї та її проблеми на сучасному етапі. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2001. Т. III. Ч. 4. С. 2024.
9. Варга А. Структура і типи батьківського ставлення: дис... канд. псих. наук: 19.00.01 / Анна Яківна Варга. М., 1986. 206 с.
10. Венгер Л. А. Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до 6 лет / Л. А. Венгер, Э. Г. Пилюгина, Н. Б. Венгер. М.: Просвещение, 1988. 144 с.

11. Галустян Ю.М. Гендерна взаємодія в сучасному поліетнічному суспільстві // Український соціум. 2002, №1.
12. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація змінює наше життя / Пер. з англ. - М.: Видавництво «Всесвіт». 2004. 120 с.
13. Дідук І.А. Сім'я як чинник політичної ідентифікації особистості // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. Наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка за ред. С.Д.Максименка. К., 2001. т.3. ч.4. С. 60–64.
14. Дікова-Фаворська Д.М. Сім'я в умовах трансформації українського суспільства // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент, випуск 7, 2011.
15. Іванкова-Стецяк О., Селещук Г., Сусак В. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів. Львів, 2011. 130 с.
16. Карпова Д. Є. Психологічний аналіз сімейних ролей шлюбних партнерів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2016. Випуск 4. С. 41–45.
17. Капська А.Й. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення. К.: ДЦССМ, 2006. 184 с.
18. Коваленко А. Б., Рогаль Н. І. Психологічні умови гармонізації стосунків підлітків з батьками / О.В. Український психологічний журнал 2016, 2, С. 52–61.
19. Корнюх А. Міжнаціональні шлюби у контексті сучасних глобалізаційних процесів // Актуальні проблеми психології.– К.: 2012. Вип.28.Т.7. С.142-150.

20. Корнюх А. Міжнаціональні шлюби у контексті сучасних глобалізаційних процесів // Актуальні проблеми психології.– К.: 2012. Вип.28.Т.7. С.142-150.
- 21.Кравченко Т. Вплив батьківського ставлення на соціальний розвиток дитячої особистості / О.В. Вісник Черкаського університету: Серія «Педагогічні науки». 2002, 41, С.48–52.
- 22.Котлярова В.В., Медвідь В. Д., Проскурякова Ю. А. Взаємини батьків та дітей у сім'ї: філософсько-психологічні, соціальні та педагогічні аспекти проблеми // Молодий учений. -2017. № 1 (135). С. 404-407.
23. Личко А. Подростковая психотерапия. Л.: Медицина, 1985. – 416 с.
24. Макаренко А.С. Книга для батьків. К.: Рад. шк., 1982.
25. Макаренко А.С. О родительском авторитете. М., 1981.
26. Максимова Н. Ю. Критерії нормального функціонування сім'ї. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія, 1(8), 2020. 41–45.
- 27.Матейчик З., Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте. Прага, 2006. 340 с.
28. Муляр Н. Актуальні проблеми сучасної української сім'ї у контексті морально-етичного виховання. Актуальні питання гуманітарних наук. 2016. Вип. 16. С. 359–364.
- 29.Протас О.Л. Трансформація інституту сім'ї як чинник умов сімейного виховання // Вісник післядипломної освіти. Випуск 11(40) «Серія «Педагогічні науки», 2020. С.136-153.
- 30.Рогаль Н.І., Синельников Р.Ю., Матвійчук К.Ю. Зв'язок стилів батьківства і ціннісних орієнтацій підлітків. Український психологічний журнал. 1(17) 2022, С. 142-160.

- 31.Римаренко І.В. Зміна шлюбно-сімейних відносин в Україні. Науковий огляд. 2019. № 6(59).
- 32.Рудкевич Н.І. Методика соціально-педагогічної роботи: навчально-методичний посібник / Н. І. Рудкевич. Львів: Растр-7, 2021. 324 с.
- 33.Тітова Т.А. Етнічна самосвідомість у національно-змішаних сім'ях. - К.: Форт-Діалог, 1999. - 163 с.: Табл. Бібліогр.: С.89-102.
- 34.Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук, 2015. 136 с.
- 35.Томашевська – Прядун С. Батьківський авторитет у вихованні дітей: педагогічні концепції А.С.Макаренка у соціокультурному просторі Японії //Витоки педагогічної майстерності. 2013. Випуск 12. С. 323-328.
- 36.Гоффлер А. Футурошок. Пер. с англ. – С-П.: 1997. С.186-206.
- 37.Червінська Т.Г. Трансформація сучасних шлюбно-сімейних відносин: наслідки для індивіда та суспільства // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки: збірник наукових праць. К.: Фенікс, 2009. Вип.9. С.143-148.
- 38.Чиркова Т.І. Психологічні особливості консультування міжетнічних подружніх пар. Ав-т дис. на здобуття наукового ступеня к. психол.наук, К., 2020- 26 с.
- 39.Чиркова Т.І. Етнопсихологічні особливості інтернаціональних шлюбних пар у практиці сімейного консультування // Актуальні проблеми психології. Том І. Випуск 51. С. 49-53.
- 40.Чуйко О.В. Психологічне благополуччя дитини: від методології оцінювання до прикладних практик. Вісник КНУ: Соціальна робота. 1(7)/2021. С.62-66.

41. Шевцова Г. Виховний потенціал жінки-матері в становленні майбутньої особистості // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка» Випуск 3/35 (2016). С. 255-264.
42. Фрейд З. Введение в психоанализ: курс лекций. К.: «Основы», 1998. 709 с.
43. Фрейд А. Дитячий психоаналіз. СПб.: Пітер, 2003. 452 с.
44. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. А. Юстицкис. 4-е изд. СПб. : Питер, 2008. 672 с.
45. Яблонська Т. М. Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні. Соціологія. 2004. № 2 (4). С. 80–84.
46. Gaelle, A., Perrine, C. (2013). Child Well-Being: What Does It Mean? // Children & Society. V. 28. Is.5. 404–415.
47. Fiese, ВН, Winter, МА (2008). Вплив родини. Енциклопедія розвитку дітей раннього та раннього віку (друге видання), Р.595-602.
48. Seligman, М. Е. Р. (2002). Positive psychology, positive prevention, and positive therapy / In С. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.) // Handbook of positive psychology. – New York : Oxford University Press.
- Електронні джерела:
49. Електронне видання:
tud.com.ua/56698/pedagogika/ponyattya_sutnist_zmist_sotsialno_pedagogichnog_o_suprovodu_pidtrimki
50. Народжувальність в Китаї впала так сильно, що там оголосили про заборону на аборти [<https://www.unian.ua/world/narodzhuvanist-v-kitaji-vpala-tak-silno-shcho-tam-ogolosili-pro-zaboronu-na-aborti-novini-svitu-11945544.html>]
51. Спільна історія. Діалог культур [<https://ww2.novadoba.org.ua>]

Інструкція. «Відзначте, будь ласка, те твердження у кожному розділі, яке найкращим чином описує культурну орієнтацію вашого народу. При цьому постарайтеся згадати, чому вас учили ваша сім'я, школа, релігія. Прохання при відповіді не керуватися вашими сучасними поглядами в тому випадку, якщо вони відрізняються від того, чому вас навчали».

1. У моїй культурі найважливішим чинником при прийнятті рішень люди вважають:

- а) минуле;
- б) теперішнє;
- в) майбутнє.

2. У моїй культурі люди зазвичай вважають, що вони:

- а) жертви природних сил;
- б) живуть у гармонії з природою;
- в) керують багатьма природними силами.

3. У моїй культурі вважається, що якщо людьми не управляти, то вони, ймовірно, будуть здійснювати:

- а) погані вчинки;
- б) як погані, так і хороші вчинки;
- в) хороші вчинки.

4. У моїй культурі люди вважають самим основним у своїх взаєминах:

- а) спадщину і походження;
- б) велику родину;
- в) індивідуальність, самобутність особистості.

5. У моїй культурі люди вважають, що:

- а) існування саме по собі достатньо для життя;

- б) ріст і розвиток особистості є найважливішою метою в житті;
- в) практична діяльність і досягнення досконалості - найкраща мета.

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю за свій обов'язок знати все, що думає моя дитина.
3. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
4. Потрібно довше тримати дитину осторонь реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
5. Я відчуваю до дитини почуття симпатії.
6. Я поважаю свою дитину.
7. Гарні батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто мені неприємна.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли недобре ставлення до дитини приносить їй користь.
11. Я відчуваю прикрість стосовно своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне в житті.
13. Мені здається, що діти потішаються з моєї дитини.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, заслуговують на осуд.
15. Моя дитина відстає у психологічному розвитку і для свого віку виглядає недостатньо розвиненою.
16. Моя дитина поводиться погано спеціально, щоб досадити мені.

17. Моя дитина вбирає в себе все погане, як "губка".
18. За усяких старань мою дитину важко навчити хорошим манерам.
19. Дитину з дитинства слід тримати у жорстких рамках, лише тоді з неї виросте хороша людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас у дім.

21. Я завжди беру участь у іграх і справах дитини.
22. До моєї дитини "липне" все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії говорять про дітей, мені стає соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як інші діти.
25. Я шкодную свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені вихованішими і розумнішими, аніж моя дитина.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.
28. Я часто шкодую про те, що моя дитина росте і дорослішає, і я з ніжністю згадую той час, коли вона була ще зовсім маленькою.
29. Я часто ловлю себе на тому, що неприязно і вороже ставлюсь до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла того, що особисто мені не вдалося в житті.
31. Батьки повинні не лише вимагати від дитини, але й самі пристосовуватися до неї, ставитись з повагою, як до особистості.
32. Я намагаюся виконувати всі прохання і побажання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення, слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. Я часто визнаю, що у своїх вимогах і претензіях дитина по-своєму має рацію.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на дитину.
38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.
39. Основна причина примх моєї дитини - егоїзм, впертість і лінощі.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.

41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне та безтурботне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я розумію і поділяю засмучення своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини - суцільні нервування.
48. Суворі дисципліна у дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти потім дякують своїм батькам.
51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моїй дитині більше недоліків, ніж переваг.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не може щось зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так як потрібно.
55. Моя дитина виросте не пристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.
58. Я захоплююся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дитина повинна дружити з тими дітьми, які подобаються її батькам.